

Јованка Радић

Шта лична имена говоре о разлици „мушко – женско“, роду и структурној организацији језика

Ономатолошки прилози XXIV

2018.

19-59.

ЈОВАНКА РАДИЋ*

ШТА ЛИЧНА ИМЕНА ГОВОРЕ О РАЗЛИЦИ ‘МУШКО’ – ‘ЖЕНСКО’, РОДУ И СТРУКТУРНОЈ ОРГАНИЗАЦИЈИ ЈЕЗИКА**

Садржај рада се може представити као трагање за логичким основама личних имена (ЛИ), с циљем да се испита статус пола и његов однос према роду у српским ЛИ, тип организације ЛИ и степен њихове уклопљености у језик као систем. Налази се да је посебност ЛИ повезана с тиме што она подразумевају све унапред дате (и самознањем одређене) категоријалне димензије: "људско" је унапред дата „предметна“ категорија, лице као субјекат ЛИ је унапред категорисано као "људско биће" и "једно по себи", и унапред дефинисано као ‘мушко’, или ‘женско’. Све то омогућава интенционалну творбу (одређен именоватељ и утврђен чин именовања) и условљава нарочиту структуру и однос творбених морфема, нарочит функционални однос између чланова рода као обликотворног средства, те и нарочит начин „значења“ и организације ЛИ.

Кључне речи: лична имена, категорија "људско /биће/", категоријални однос "мушко – женско", граматички род, моција рода, род ЛИ, поларизација, партиципација, координација, структурна организација.

I. ЛИЧНА ИМЕНА МЕЂУ „ИМЕНИМА“

1.0. Властита лична имена (ЛИ) по много чему чине сасвим особен и засебан свет речи у језику. Свест о посебности ЛИ српски језик исказује на различитим системским нивоима, па и посредством изворно језичких (нетерминолошких) назива различитих типова именица: под појам и ме подводимо само „крштена“ ЛИ (питамо *Како му је име?, Какво / које сīе му име дали?*), за лично „име“ стечено током живота кажемо *НАДИМАК*, а за други члан у склопу личне именске формуле *ПРЕЗИМЕ*. За све остало кажемо *НАЗИВ* – питамо *Како се њо зове, Како зове ње њај њредмеј / њу живо њињу / оно брдо* или сл. Све то је тек недавно, у време кад се конституисала наука о српском језику, обједињено термином *именица*, изведеним од општејезичке основе *име-*.

* Институт за српски језик САНУ; jovanka.radic@gmail.com.

**Рад је резултат истраживања на пројекту бр. 178030, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије. Истраживање је започето у склопу теме *Лична имена и феминистички њољеди на језик*, пријављене за XVI међународни конгрес слависта (Београд 2018).

Ово говори да изворно језичка (не-граматичка) подела именица у српском језику не познаје разлику властите именице – апелативи (‘/општи/ називи’), већ се као могућа слугу разлика властита „имена“ људи (име, надимак, презиме) – називи. Ипак, номинално фиксиране разлике говоре да сам језик не познаје ни то ‘властита имена људи’ (антропоними): кад се пита за име, примарно се подразумева само ЛИ, не и „пуно име“ (име и презиме), хипокористик или надимак. Кад то тражимо, такође питамо *Како се зове?* (– *Пејшар Пејировић*), *Како га зовеш?* (– *Пера*) и сл.

Сама по себи, таква издвојеност ЛИ говори да мора постојати језичка свест о неким суштински важним разликама између њих, на једној страни, и свих осталих именица (не-властитих и властитих), на другој. Наша је намера да трагамо за тим особинама ЛИ, при чему ћемо првенствено водити рачуна о разликама између ЛИ и осталих властитих именица.¹

1.1. Изузев ЛИ, све властите именице су могле настати и настају на начин сличан апелативима – као примарне одредбе мотивисане опажем својством оног што именују. Примера ради, лични надимак се стиче на основу карактеристичног детаља везаног за телесне или карактерне особине, говор и друге активности, положај у друштву, родбински однос и сл.; животињама су доскора надевана имена мотивисана испољеном особином (нпр. ћуд, боја длаке, распоред шара, облик рогова); богови носе имена мотивисана приписаним им способностима или моћима (в. Касирер 1998: 104–105) и др. На сличан су начин настајали и настају топоними – као одредбе места или одређених делова простора мотивисане опажем морфолошком карактеристиком, положајем, оним што тамо постоји, расте или обитава, власништвом и др.

1.2. За разлику од таквих властитих именица (и свих осталих „предметних речи“), ЛИ нису могла настати спонтано нити се надевају спонтано: свако ЛИ је најпре морао створити именоватељ као одређена, колективу позната особа, која одабрано име обзнани пред датим колективом у утврђеном чину именовања. Дакле, само је ЛИ својствено то да подразумевају интенцију и чин именовања, и само су ЛИ с одређеном (подразумева се свесном) намером стварале (/ с одређеним побудама их бирају) одређене особе (кум, свештеник, родитељ, неко од сродника или др.) и у обичајем утврђеном часу их обзнањивале (/ обзнањују) пред колективом коме припада субјекат именовања. Већ и сама чињеница да се ЛИ надева детету, а дете се посматра као јединствена и суштински непозната мушка или женска „твар“ која ће се тек уз помоћ спољних фактора

¹ Као предмет логичко-филозофских, граматичких и (опште)лингвистичких проучавања, ЛИ се углавном посматрају заједно с осталим властитим именицама, у чему је „doprinos filozofa [...] znatno veći negoli doprinos lingvista“ (Vodanović 2006: 218). Налазимо да је обједињено посматрање властитих имена, независно од области у којој су проучавана, условило изостанак трагања за суштинским карактеристикама ЛИ. Ми ћемо у овом раду пратити сопствени ток анализе, а тек се спорадично освртати на класичне приступе властитим именима, који су сумирани у Vodanović 2006, где се на основу досадашњих граматичких, филозофско-логичких и општелингвистичких увида сагледава однос између властитих именица и апелатива.

развити у жену или „човека“, говори да те именице не могу бити мотивисане опаженим особинама својих првих или потоњих субјеката: њихов је с а д р ж а ј у с м е р е н у б у д у ћ н о с т, да магијски делује на носиоца ЛИ, друштвено окружење или на више силе, тј. да снагом свога значења учине да именовано дете стаса у особу која ће сопствено ЛИ носити као стварну одредбу (в. т. 6.0).² Стога су сва ЛИ (традиционална и она што се са стране уносе у именоване) ван везе с одређеним лицем као субјектом безмало празна: постоје као скупине поларизованих речи (мушка и женска ЛИ) које се увек изнова пуне садржајем и уређују на начин који не зависи од самих имена као речи (од њиховог првобитног значења или приписаних им тумачења), већ од њихових носилаца и околности у којима живе – од пола и полом условљених физичких могућности и животних улога, окружења у коме су рођени, од личних способности и животних постигнућа, односа у које буду ступали и др.

Споља посматрано, персонално одређен субјекат ЛИ подразумева трајну зависност тако формираног појма од лица као одређеног „бивства“ (уп. разлику коју Аристотел поставља између „првог бивства“ као физичког и „другог“ као метафизичког, односно, појам „референције“ у нововековној филозофији и савременој лингвистици), те и немогућност да ЛИ задобије „општу“ као персонално неодређену вредност.

1.3. Ову последњу особину ЛИ деле с осталим властитим именицама, с чим је у вези логичка подела појмова према ступњу општости („појединачни“ / „индивидуални“ / „сингуларни“, на једној страни, и „општи и посебни“ / „генерални и партикуларни“ / „разредни“ / „класни“, на другој), у оквиру које је статус „индивидуалних појмова“ као појмова одређених особених предмета (одређено лице – нпр. *Новак*; одређена породица, племе, народ – *Пећировићи*, *Његуши*, *Срби*; одређено место или део простора – *Звечан*, *Косово*, *Србија*; одређено „место“ у времену – *Косовски бој*, *Видовдан*, и др.), био и остао неспоран. Ту се, у ствари, ради о појмовима „индивидуалних“ предмета издвојених или издвојивих у оквиру категорија *КО* („људско /биће/“ – као особена јединка, колектив или мноштво), *ГДЕ* („место у простору, простор“) или *КАД* („место у времену, време“), који, да би били појмљиви, морају и као предмети бити класирани (/ категорисани).³ Независно од тога приступамо ли властитим именицама из перспективе оквирне категорије и појма (јединство „имена“,

² У науци се запажа да је свако властито име „izravni (Kripkeov *kruti*) označitelj utoliko što ne mijenja svoj kodificirani sadržaj pa ne može služiti kao opis ili klasifikator pojedinacnosti na koju se odnosi“ (Vodanović 2006: 232), али се не примећује да ЛИ и настаје као „директни означитељ“, тј. ни у самом чину именовања се не узима у функцији описа дате појединачности.

³ Уп. запажање да је свако властито име „analitički povezano s nekim od očenitih koncepata: *Mont Everest je planina, Mississippi je rijeka, Cervantes je osoba*“ (John Searle; према Vodanović 2006: 226), односно, да сви овакви случајеви подразумевају одређену „категоријалну претпоставку“ – то да свако властито име „nužno pripada nekoj određenoj kategoriji kao što su: muškarac, žena, država, grad, rijeka, planina itd.“ (Van Langendonck; према Vodanović 2006: 227). Ту се, у ствари, под „опћени концепт“ подводи врста (‘планина’, ‘река’) и категорија (‘особа’), односно, као „категорије“ се узимају класе (‘мушко’, ‘женско’) или врсте (‘држава’, ‘град’, ‘река’), док

„мњења“ и „предмета“) или из перспективе самих предмета, лако је увидети да су ЛИ особена и по начинима категоризације и по типу индивидуализације.

1.4. Изгледа да је ЛИ својствено то да у нашој језичкој свести живе у две димензије и на два битно различита начина.⁴ Једном су то речи без одређене референције (/ без везе с било којим одређеним лицем), које меморисемо (/ препознајемо) као потенцијални „predikat denominacije“ (Vodanović 2006: 230), тј. властито мушко или женско ЛИ уобичајено (или и створено) у датој језичкој (/ конфесионалној) заједници. Вероватно је да управо то (изостанак референције)⁵ омогућава да у другој димензији индивидуалне језичке свести (ниво персоналног идентитета) свака таква реч буде у чврстој функционалној вези с „овим“ и/или „оним“ лицем као својим субјектом. У вези са сваким новим лицем као субјектом, ЛИ бива нов „индивидуални појам“ (нпр. ‘свети Никола’, ‘Никола Тесла’, ‘Никола Кољевић’, ‘Никола /Аврам/’, ‘Никола /јунак романа Корени/’, ‘Никола /лично ми позната особа/’ итд.).

Док првонаведени начин живота подразумева исти ранг и у основи једнак садржај свих мушких и женских ЛИ, други начин подразумева двоструко индивидуалне појмове – зависне од субјекта ЛИ и друштвених мрежа у које је он уклопљен, као и од субјеката индивидуалне свести (од тога знамо ли неког лично, „по виђењу“, „по чувењу“; од степена блискости, међусобног слагања, поверења, симпатије итд.).⁶

Да би се показала природа двоструког живота ЛИ, приступићемо им најпре из категоријалне перспективе, где ће се поред категорије „људско /биће/“ и категоријалног односа „мушко – женско“ открити и начин уклапања пола у граматички род, а потом из перспективе индивидуализације, где ће се показати особености начина организације ЛИ као имена и индивидуалних појмова.

евиденција самих „категијалних претпоставки“ изостаје (‘особа’ или „људско биће“, ‘место у простору’ или „простор“, в. т. 2.0).

⁴ Уп. увид да разумевање „vlastitoga imena pripada [...] različitim razinama“, одакле „proizlaze i njegove različite interpretacije“ (Vodanović 2006: 229): (1) „denominalna interpretacija“, која се „temelji na smislu vlastitoga imena“, уз спорну оцену да се оно ту „najviše približava орској imenici“ (пре би се, идући за Милом или Ворфом, могло рећи да се ту ЛИ приближава заменици „ко“ /‘неко’/, односно, „неко женско“ или „неко мушко“, в. т. 4.1), (2) „identifikacijska interpretacija“, и (3) „predikativna interpretacija“, која се „temelji na smislu i sadržaju vlastitog imena“, односно, на „preobražene vlastitom imenu“. Део примера којима се илуструје други (*Taj nije klasa Fabijana Šovagovića*) и трећи ниво (*Dodaj mi Krleži*) подразумева способност ЛИ да у вези с одређеним субјектом развије одређен смисао (уп. *Два лоша удеше Милоша*, где ЛИ *Милош* има смисао ‘храбар, племенит или сл.’), те се и престане узимати у ономастичкој функцији (уп. код истог аутора запажање /2006: 231/ да у „неономастичкој функцији име губи значење, али dobiva smisao“, 232). Све то говори да су ЛИ својствене две „интерпретације“: „деноминална“ и идентификацијска.

⁵ У вези с тиме стоји класична теза да су ЛИ лишена смисла, односно, да немају никакво одређено значење (в. Vodanović 2006: 229).

⁶ Уп. запажање да се „pripadajuće vrijednosti što omogućavaju identifikaciju razlikuju [...] od osobe do osobe jer ‘dva različita govornika, bez sumnje, neće nikad nekoј osobi придодати исти skup vrijednosti’“ (R. Rivora, према Vodanović 2006: 229).

II. КАТЕГОРИЗАЦИЈА

Издвојен живот ЛИ као нерезеренцијалних речи (ЛИ као делови именослова једног народа) омогућен је, свакако, тиме што свако ЛИ подразумева два унапред дата нивоа категоризације, од којих је један непосредно наслоњен на ниво принципа (“људско биће” као “једно по себи”), а други подразумева класирање (/ категоризацију) лица као лица и субјеката ЛИ (‘мушко’ – ‘женско’).

II-1. Виши ниво категоризације: “ЉУДСКО БИЋЕ” КАО “ЈЕДНО ПО СЕБИ”

2.0. Виши ниво категоризације уједно је и најопштији, везан за унапред дату и самознану разлику која се у језику трасира као разлика типа K^A (чему одговара срп. *КО*) || K^X (чему одговара срп. *ШТА*). Упоредна истраживања система тзв. упитних заменица говоре да је дељење „денотатов на людей и не-людей” веома типично для большинства языков разных систем“ (Майтинская 2009: 218), тј. да у већини језика постоје категоријални парови типа K^A || K^X , који почивају на разлици „људи – не-људи“, ⁷ ми бисмо рекли “људско || не-људско”. Реконструисана противуречна одредба “људско || не-људско” је погоднија зато што је смисленија (*КО* не значи „људи“ већ категорише оно што се непосредно изражава као *ја, ти, он, она*, именује као *Милица, Милорад, Милојица*, симболички представља са *људи, жена, човек, дејје* итд.), али и зато што лакше призива деобну основу, тј. принцип (/ „средња одредба“) на коме је деоба могла бити заснована (K^A “људско /биће/” || K^X “/све/ не-људско” – \emptyset “биће”).⁸

2.1. Наиме, K^A “људско /биће/” || K^X “/све/ не-људско” је једина могућа самознана разлика противуречног типа која подразумева не-посредно „знање“ (знање коме ништа не мора претходити), а тиме и непосредну деобу свега што постоји у свету на два по обиму несамерљива блока – одређено “људско /биће/” и неодређено “/све/ не-људско”.⁹ Ако следимо Аристотелове анализе, ово “људско

⁷ Мајтинска овај однос илуструје примерима из угрофинских језика, што имплицитно говори да је стање у индоевропским језицима (а вероватно и многим другим) више или мање помућено (уп. запажање да су „класи људи“ у неким језицима прикључене и животиње, у неким су животиње прикључене „класи ствари“, док се негде за животиње пита како „заменицом која се односи на људе“ тако и „заменицом која се односи на ствари“, Мајтинская 2009: 218)

⁸ Реконструисана псл. језичка средства (в. ЕССЈА: **кѣто*, **кѣѣ*, ФАСМЕР: *кто, который*; Скок: *ко I–X*) указују на могућност једновременог повлачења разлике између чисто категоријалног **кѣ*, коме је могла одговарати вредност “/све/ људско, људи као целина, сви изван „ја“ и „ти“, и категоријално-елементарног **кѣто*, које би као композитум категорисало “људско биће / јединка” (**кѣ* “људско” + **то* “биће” као „једно“, јединка). Та два израза су се, изгледа, још у доисторијској епоси свела на један (опстао континуант сложеног **кѣто*, док је **кѣ*- постало несамостална јединица), који без икакве разлике категорише “људско биће као јединка”, и “људи као мноштво”. У етимолошким приступима речима овога типа нема, међутим, ни помисли на могућност таквог развоја „упитних заменица“, израза којима су у језику фиксиране основне „категије мисли“ као основни приступи реалности.

⁹ Ова разлика асоцира на налазе источњачких истраживања слојева свести (*Toitsudo Ryu Aikidou* учење), који се према функционалном аспекту деле на „*svesno* (1. sloj) i *nesvesno* (od 2. do 17. sloja)“, а према орбиталном на „*individualne* (od 1. do 6. sloja), *potencijalno-zajednicke* (od 7. do 11.

/биће/" се може посматрати као „савршен закључак“ изведен на основу три „одредбе“ (овде не-посредно дате) по моделу „првог“ (/ „савршеног“) силогизма (в. *Anal.26b*: 30–35; уп. 99b21–100b5). Оно што Аристотел назива „прва“, „средња“ и „задња“ одредба и представља као низ (нпр. „bivstvo – životinja – čovek“, *Anal.27a*: 20), ми представљамо као структуру сводиву на однос ОДРЕЂЕНО || НЕОДРЕЂЕНО – НЕУТРАЛНО („људско /биће/" || "/све/ не-људско" – "биће", в. фус. 35),¹⁰ у којој препознајемо принцип системске организације језика (Радић 2013б; Радић 2013а: 18–19, 21; Радић 2014: 170).

Да категорија типа k^a живи као централна („позитивна“) категорија језика и његов својеврсни стожер, говори то што она категорише, тј. обједињено носи оно што Касирер (1998: 125) види као „најособенији и најтежи подвиг језика“, представљен у „два његова основна појма: појам ‘биће’ и појам ‘ја’“. То је једини израз у језику који уједно категорише биће које носи језик (ЈА), лица и колектив с којим делимо исти језик и простор (ЈА ↔ ти као ‘ми’, ми ↔ ви), сва друга људска бића (ОНА|ОН–ОНО) и колективе (ОНИ; ОНЕ, ОНА), али и сва остала бића која се упознају или спознају као јединке чији се идентит фиксира властитим именом (митолошка бића, богови, јединке из појединих животињских врста).

2.2. Начин на који дефинишемо појам *човек* („људско биће“) указује на могућност да само "биће" превасходно и понајвише подразумева "људско биће",¹¹ које се „зна“ као "једно по себи", што је модалитет принципа "једно" који категорије ко и шта повезује с категоријом коли... (ко "једно" по себи" || шта "једно по „штаству“ као неодређено „једно“ – коли... "једно по појму и/или имену"). Све то говори да у непосредној надлежности категорије k^a ("људско") и с њоме тесно повезаних принципа "биће" и "једно" стоји, на једној страни, систем личних заменица, а на другој „системи“ ЛИ. Док заменицама својствено

sloja) [...] i zajedničke (od 12. do 17. sloja)“ (Delić, Šetrajić 1996: 130). Ово „заједнички“ у најнижем (17) слоју обухвата „svest gravitacionih asocijacija ljubavi na nivou ukupnog postojanja (evolutivna inteligencija)“ (Исто: 134). Као 14. у низу стоји слој „zajednička svest gravitacionih asocijacija ljubavi na nivou sopstvene vrste“ (133), тј. „свест“ својствена свим „živim i inteligentnim bićima“ (131) и заједничка за сва бића дате врсте. Када су у питању бића људског рода, то би морало подразумевати разлику "људско /биће/ – не-људско", фиксирану као категоријални однос k^a – k^x . И кад се следе разлике које између симболичких и несимболичких израза поставља Е. Касирер (1998: 88), излази да би основни категоријални изрази могли бити повезани с „основним смером“ нагона („нагон исхране или сексуални нагон“) и „специфичним смером“ инстиката (оријентација у простору), те и да би морали бити везани за најдубље слојеве људске свести.

¹⁰ Двема вертикалним цртама (|) назначавамо опозитни однос јединица, те и њихово јединство у односу на неутрални члан структуре. Знак ("...") користимо у функцији представљања прикривених вредности, које се подразумевају или и назначавају на не-посредан начин (принципи "биће", "једно"; категорије типа "људско /биће/", класе "мушко – женско", "линеарно – нелинеарно" и др.), те и њиховог разликовања од вредности што се уобичајено подводе под „значење“ (нпр. 'људско биће', 'мушко' – 'женско') као својеврсну симболизацију (*човек, мушко – женско*), тј. ментално представљање и поимање (о томе подробије у Радић 2014: 160–162).

¹¹ У оквиру већине издвојених значења речи *биће* Даничић на првом месту наводи потврде везане за човек (RJA: *biće*). Тек у једном значењу („3. стање у ком се тко или што налази по свему по чему је оно што је, οὐσία, natura, essentia, substantia, njem. wesen, wesenheit“) примат имају потврде везане за „бође и анделско“ биће (3а), а потом за „čovječije“ (3б).

не-посредно „означавање“ почива на сложеном односу малог броја чврсто увезаних јединица („ја“, „ти“, „ми“, „ви“ + необавезно треће лице), где је *JA* центарална вредност (знак самопознања и израз за самоиспољавање људског бића као субјекта свести) а остало су изрази зависни од визуре *ja*-субјекта (*ja|īīi-ми, ми|ja-ви|īīi; ja|īīi-он*), – ЛИ имају у свему једнак статус и суштински су међусобно независна. Та независност им, свакако, долази отуд што се људско биће у тренутку именовања посматра (ЛИ представља) као „једно“ по себи“, те и поима као особено и у универзуму јединствено „бивство“.¹²

2.3. Ако је само “биће” превасходно подразумевало “људско биће”, и ту је морао деловати логички постулат да „апсолутно непознат – ни у ком смислу непојмљен предмет – није могуће симболички означити“ (Шешић 1983: 34), односно, ако се “људско /биће/” узима као ентитет који је „potpuno univerzalan u svakom pogledu“, појам људске јединке као особе би морао бити „neprepoznatljiv i nemoguć“ (Pers 1993: 97). Само по себи, то указује на нужност да градњи ЛИ и персоналних идентитета мора претходити још један ниво категоризације, тј. да су ЛИ као јединице именована морала бити и творена као мушка или женска, односно, да лице као субјекат ЛИ мора пре именовања бити дефинисано као ‘мушко’, или ‘женско’.

II-2. О КАТЕГОРИЗАЦИЈИ (КЛАСИРАЊУ) ПРЕДМЕТА КАО ПРЕДМЕТА И ЛИЦА КАО ЛИЦА

Запазили смо да је само ЛИ својствено то да подразумевају интенцију и чин именовања, у коме се унапред саграђено (/ одабрано) име надева одређеном лицу, што је ентитет који је унапред категорисан као биће (“људско”) и „бивство“ (“једно“ по себи”), а, како ћемо видети, и као „твар“ и тело, тј. „лице“ (‘мушко’ – ‘женско’). Само по себи, то говори да ЛИ нису могла ни настати ни учврстити се на начин на који су настајали називи осталих „предмета“ (именице из општег лексичког фонда, лични и породични надимци, теоними, топоними и др.) – спонтаним функционалним и/или творбеним преображајем одредбе као израза својства у „име“-одредбу, тј. у именицу као „предметну реч“. Сваки такав преображај у исходу има фиксирање номиналне форме (фиксиран род, у властитим именицама и број), односно, процес спонтаног преласка

¹² Свакако је то донедавно диктирало постављање и чување строге границе између људских ЛИ (којима су блиска само имена богова) и имена свих осталих живих створова. Пракса надевања истих имена људима и животињама код нас је нова, а раширена је, вероватно, у урбаним условима живота, где се кућни љубимци почињу доживљавати као „чланови породице“ (уп. *Дуња, Лазар, Богољуб* као имена паса, или *Божана* као име мечке у београдском зоо-врту). О односу доброг дела српског друштва према тој новини говори у народу прихватљива могућност да се животињи надене страном ЛИ, донедавно углавном муслиманско (познато ми је, нпр., да су ЛИ *Муса* Копаноничани надевали псима, а Срби из околине Фоче коњима), а потом и било чије, само нек је страном (уп. *Џеки* као име пса). У вези с овим стоји и појава надевања муслиманских ЛИ мушкој деци, која су у доба отоманске владавине давана као својеврсна заштитна ЛИ или криптоними. Може бити да све што се у савременом свету дешава с ЛИ долази као одраз промена у људској свести, указујући на след денационализација → глобализација → дехуманизација, или обрнуто.

детерминативне јединице као не-предметне речи у „детерминанту“ (именица као предметна реч). У питању је функционално-семантички преображај речи који бива праћен категоризацијом на две међусобно повезане равни: (1) на равни предмета као предмета (т. 3.0, 3.1), и (2) на равни појмова као „бића“ свести (в. т. 3.2–3.3).

II-2.1. КАТЕГОРИЗАЦИЈА ПРЕДМЕТА КАО ПРЕДМЕТА

Да би се разумела природа разлике ‘мушко’ – ‘женско’ у ЛИ и у језику, потребно је, бар у основним потезима, оцртати контуре сличних класирања у предметном свету (у предметној категорији “не-људско”, в. т. 2.2), које лингвистика углавном занемарује јер их по правилу не узима као предмет својих истраживања.

3.0. Увиди многих истраживача у области филозофије, психологије и антрополошки оријентисане лингвистике говоре да формирању појмова и настанку предметних речи претходи не-посредно (несимболичко) класирање предмета као предмета, тј. разликовање основних предметних „класа“ засновано само на перцепцији. Опште је мишљење да се та деоба одвија на најнижем ступњу духовне скале, „tamo gde upoređivanje i koordinacija objekata polazi samo od neke sličnosti čulnog utiska koji oni izazivaju“ (KASIRER 1985: 222),¹³ те да те класе нису аналогне „некој речи већ једном систему односа, а свест о њему има интуитиван карактер, кажемо да се он више осећа него што се разуме“ (Vorf 1979: 46). Колико нам је познато, поуздано су идентификоване тек две или три тако установљене разлике: “живо || не-живо” и/или “активно || неактивно”, и за нас егзотична разлика “„дуго“ / „издужено“, тј. једнодимензионално као димензионално одређено || „округло-лоптасто“, тј. вишедимензионално као димензионално неодређено” (в. Vorf 1979: 45–47, Kasirer 1985: 222, Clark – Clark 1977: 239).¹⁴ Друге сличне разлике, нпр. “центрипетално || центрифугално (/ „ширење без граница“), неретко помешане с највишом разликом “људско ||

¹³ Могуће је да исти ниво класирања подразумева и 10 примарних супротности које су, по Аристотеловом сведочењу, издвојили питагорејци („granica – bezgranično, neparno – parno, jedno – mnoštvo, desno – levo, muško – žensko, mirujuće – pokretno, pravo – zakrivljeno, svetlost – tama, dobro – zlo, četvorouglo – duguljasto“ (в. Met.986a: 25–30), од којих би се најмање три могле тицати не-посредног (категоријалног) класирања предмета као предмета („мушко – женско“, „право – закривљено“, „четворouglo – дугуљасто“). Сам Аристотел запажа да питагорејци „nisu jasno raščlanili kako je moguće sabrati /sve/ u ovim uzrocima, no čini se da su svoje elete postavili kao tvarne, jer tvrde da se na osnovu njih kao uprisutnih bivstvo uspostavlja i izgrađuje“ (Met. 986b: 5–10; спац. Ј.Р.).

¹⁴ Оно што Ворф и Кларкови називају *класа* (према чему и граматички термин *класификатори*) може бити повезано с оним што Л. С. Виготски у испитивању развоја појмова назива *комплекс* и објашњава као продукт деци својственог „мишљења у комплексима“. Будући „оражајноконкретно и чулнопредставно“ (Vigotski 1996: 112), такво се мишљење „duboko razlikuje po vrsti i po načinu delovanja od pojmovnog mišljenja, koje se razvija tek u razdoblju polnog sazrevanja“ (Vigotski 1996: 108). Показује се да у већини развојних фаза комплексног мишљења важно место има о б л и к, који се као основ комплексирања креће од опажајноконкретног до чулнопредставног. Термин *комплекс* уместо термина *класа* спорадично користи и Ворф, углавном кад говори о две повезане класе: уп. „dva velika kompleksa strukturalnih veza“ (1979: 45; у вези с класама „мушко“ –

не-људско" и с појединим друкчије заснованим разликама (нпр. "објективно | субјективно", "видљиво | невидљиво", "присутно | одсутно" и сл.; в. Vorf 1979: 61, 30–35, 45, 47, 51, 61 итд.), тек се наслућују или наводе без икаквих додатних појашњења. Указано је и на могућност да би таква темељна и прикривена класирања предмета морала бити позната свим језицима, с тим што су она негде мање-више „прикривена“ (назначена различитим типом граматичких средстава), док су другде потпуно скривена јер се формално не назначавају (в. Vorf 1979: 40–65, Clark – Clark 1978), а испољавају се само у реакцији „s nekim spolja označenim oblicima“ (Vorf 1979: 50).¹⁵

3.1. Наша истраживања српске географске терминологије и топонимије, у којима смо примарне вредности псл. суфикса **-ica* и **-ina* препознали као израз вредносне разлике "једнодимензионално (/ одређених димензија и граница)" (*ул-ица, њонорн-ица, гран-ица*) | "вишедимензионално (неодређених димензија и граница, те и бездимензионално)" (*џлан-ина, дол-ина, њишиџал-ина; ширина, иџиина*), сводиве на разлику одређено | неодређено, указују на могућност да су функцију класирања „предмета“ као предмета у псл. језику испуњавали именички суфикси (уп. *Белица* – река, *белица* – врста пшенице, трешње и др. | *белина; равница* | *равнина; дужица* 'зеница', диј. 'дуга (за буре)' | *дужина; њеџица* | *њеџина*).¹⁶ Тај суфиксни пар је примарно могао функционисати као не-посредна назнака разлике између линеарних (/ „дугих“) и не-линеарних просторних ентитета: (1) реке и путеви као „линије“, коридори или границе, и (2) извори, језера, равнице, долине, брда и др. као „тачке“, „површине“ или „тела“. Опажање односа између таквих ентитета чини по себи разумљив услов за сналажење у простору, док ментална схематизација тих разлика, коју језик може али не мора формално назначавати, чини нужан услов за градњу „општих“ и „посебних“ појмова из домена "простор" (географски термини и топоними),¹⁷ те и предуслов за градњу мозаичке „слике“ било ког предела. Чињеница да у српском и другим словенским језицима напоредо са суфиксалним формацијама стоји мноштво постојећих и реконструисаних асуфиксалних именица, говори да категоријална класа „предмета“ може остати и формално неназначена, тј. може се подразумевати или извирати из значења именичких основа (уп. асуфиксалне именице типа *дуга, дџга, дџж; рџван; Плџн* : планина).

„женско“ у енглеском), или „*dva navaho kompleksa*“ (1979: 46; у вези с класама „округли предмети“ – „дугачки предмети“).

¹⁵ Ако се ствари тако посматрају, и „наша“ би се разлика 'живо' – 'не-живо' могла посматрати као прикривена јер се испољава у акузативу, што се, као и друга тиме условљена ограничења, може подвести под „споља означен облик“.

¹⁶ У разумевању ширине (/ разликовности) спектра вредности својствених суфиксу *-ица* у српском језику може помоћи увид да се у последњој фази типично комплексног мишљења облик „*razliva i postaje neodreden*“ (Vigotski 1996: 113), претвара се у „*difuzni kompleks*“ као својеврсни „*porodični savez stvari, koji sadrži beskrajne mogućnosti širenja i uključivanja u osnovni rod stalno novih, ali sasvim konkretnih predmeta*“. Дете тада „*ulazi u svet difuznih uopštavanja u kome svojstva izmiču i kolebaju se, neopaženo prelazeći jedno u drugo*“ (Vigotski 1996: 114).

¹⁷ О античким увидима у нужност издвајања „линија“, „тачки“, „површина“ и „тела“ при поимању „количина“ типа простор и време в. *Kat.5a*: 1–5.

3.2. На трагу суштинских разлика између неизведених и изведених именица стоје увиди да су функционално поименичене прасл. именице типа **žlti* биле примењиве на само један предмет, обухватајући „цео ‘комплекс’ особина датог предмета“, док су се изведенице типа **žltica* могле „употребити за сваки предмет за који је била карактеристична особина изражена основним придевом **žltь*“.¹⁸ Посебно је занимљиво запажање да таква реч почиње „да живи у другом ‘језичком свећу’“, где губи „ону [...] одређеност коју је имала док је гласила **žlti*“ (Бошковић 1936: 67). Тиме је, у ствари, наговештен некако оживљен (/ освешћен) језички осећај за разлике између појмова као појмова, где су и разлике у организацији зависне од разлика у структури појмова и од основних разлика између предмета као предмета. Жив осећај за тиме условљене разлике у свету појмова као „бића“ свести имао је, свакако, Аристотел, који је у четири главе списка *Категорије* (V – VIII) изнео основне карактеристике категорија појмова названих „бивства“ / „супстанције“ (гр. οὐσία) и „количине“ / „квантитети“ (гр. ποσόν), на једној страни, и „релативи“ (гр. πρὸς τι) и „квалитети“ (гр. ποιόν), на другој (о томе подробније у Радић 2015).

3.3. Скицирана разлика између псл. именица **žlti* и **žltica* као да указује на стање језика у коме су формалне назнаке класе (класе типа „ица“, „ина“, „ка“ и сл.) биле битне за појмове из категорија квантитети, квалитети и/ли релативи (уп. *йей-ина*, *йей-ица*, *йей-ор-ица*), али не и за хијерархијски организоване појмове из категорије „бивства“. Будући да представљају „предмете“ одређеног рода и врсте, у подлози појмова те категорије мора стајати прототипична представа (/ „слика“) предмета одређене врсте (нпр. ‘човек’, ‘лав’, ‘цвет’), а не упрошћена „идеја“ (/ „схема“, „скица“) која дозвољава да се иста реч веже за међусобно несродне предмете (нпр. *глава* / човека, породице, ексера, мотора итд./, *мајица* / реке, народа, шрафа/, *иде* / човек, мрав, вода, време, живот/). Бошковићев увид у значење псл. именице **žlti* говори да је тај појам могао припадати категорији „бивства“ (уп. личне надимке типа *Бела*, *Бели*, *Црни* у савременом српском) или квантитета (уп. географске термине *коса*, *стирана*, *раван*), док је именица **žltica* (→ срп. *жујица*) и била и остала реч-појам из категорије квалитети (прецизније: релатив-квалитет), примењива на све предмете с особиним израженом основом **žlt-*, под условом да је сам предмет уклопив у категоријалну класу „ица“ – да је једнодимезионалан / издужен или по некој другој вредности (границе, број, облик или сл.) одређен у односу на нешто друго.¹⁹

¹⁸ Неколико година касније А. Белић ће на скоро исти начин објашњавати разлику између „правих“ и „неправих“ именица: прве су „за наше језичко осећање немотивисане речи које значе реалне предмете или такве појмове којима се обележава збир особина каквог предмета“ (Белић 1941: 43), док неправне значе „ма које лице које носи дану особину или ма који предмет извесне врсте“ (Исто: 46; спац. J.P.).

¹⁹ Ако се прихвати да „прибрајање [предмета датог класи или роду] није никад одређено само актом оражања или доношења суда, него увек уједно и актом афекта и воље, актом унутрашњег *zauzimanja stava*“ (Kasirer 1985: 227), схватиће се да такво „прибрајање“ понајвише почива на разликама везаним за вредновање разумевања предметног света, а тек донекле и за сам предметни свет, те и да сваки појединачни случај таквог не-посредног вредновања мора бити сводив на разлику одређено

Јаснији тип такве разлике чувају именице *жена* и *женка* у српском језику: (1) док ‘жена’ обухвата цео ‘комплекс’ особина једне од поткласа из класе “/људско/ женско” (‘зрело људско биће женског пола’), ‘женка’ не значи ништа друго до ‘/зрело/ женско биће’, те је примењиво на сва не-људска створења женског пола (*женка* лава, коња, врапца и др.); (2) док у подлози појма ‘жена’ стоји представа или скица тела одређеног облика, у предметној подлози појма ‘женка’ нема никакве одређене представе, већ само „свест“ да је реч примењива на по себи јединична (-ка) не-људска бића женског пола (*жен-*).²⁰

II-2.2. КАТЕГОРИЗАЦИЈА ЛИЦА КАО ЛИЦА: “МУШКО – ЖЕНСКО” КАО КОМПЛЕМЕНТАРНЕ КЛАСЕ

4.0. Ако је подела ЛИ имена на мушка и женска универзална, сама та универзалија би могла говорити да је градња персоналних идентитета немогућа без полног идентитета, тј. претходне раздеобе лица *као* лица у класе ‘мушко’ и ‘женско’. Реч је о класирању (категоризацији) која подразумева разлику између истородних (/ истоврсних) бића *као* бића („тело и твар“), где се сам пол може схватити као оквир с два одвојена поља у којима се граде персонални идентитети. Намеће се, стога, питање какве је природе разлика ‘мушко’ – ‘женско’, тј. на који начин живи у свести и како се поставља у језику: (а) као унапред дата разлика, којој не треба никакв формални израз, (б) као разлика која се опажа и дозвољава одређене формалне ознаке, или (в) као разлика која је у једном смислу унапред дата и самознана, а у другом се опажа.

Да би се дошло до увида у начине и нивое на којима језик реагује на пол, те и схватила нужност поделе ЛИ на мушка и женска, биће корисно размотрити Ворфово представљање стања у енглеском као језику који не познаје граматички род, Аристотелове погледе на природу разлике ‘мушко’ – ‘женско’ и њено место у језику, а потом, идући за Л. Виготским, и могућ начин „спознаје“ те разлике у онтогенези.

Ворф о разлици ‘мушко’ – ‘женско’

4.1. У својим истраживањима „криптотипа“ („прикривена класа“ – испољава се тек у реакцији „s nekim spolja označenim oblicima“, Vorf 1979: 46–47) и „фенотипа“ („испољена класа“ – „kategorija sa jasno uočljivim značenjem klase i formalnom oznakom ili morfemom koji je prati“, Vorf 1979: 50) у навахо и енглеском језику, Ворф увиђа да енглески језик као криптотип носи, поред осталог, и разлику „мушко“ – „женско“. Он појашњава да сва таква класирања, било да су формално испољена или неиспољена, подразумевају „jedno u dubini skriveno, suptilno i teško uhvatljivo značenje, koje ne odgovara nikakvoj stvarnoj

‡ НЕОДРЕЂЕНО. Из тога, међутим, морају бити изузете унапред дате разлике “људско /биће/” † “не-људско” и “мушко – женско”, јер је ту искључен акт „заузимања става“, а у случају разлике “мушко – женско” и само вредновање.

²⁰ Свакако су ту особину појмова из категорије релативи подразумевали антички увиди да је код њих предмет несталан („покретан“) јер увек „припада другом или да се било како друкчије за друго узимају“ (Kat.6a: 35).

рећи, али које се ипак у свету лингвистичке анализе показује функционално веома важним“ (47). Иако живи као саставни део „уобичајене свести о k l a s a м а двају полова“ (45, спац. J.P.), основ те „нејасне, апстрактне и неме скице поделе на полове нису рећи као »пол«, »ženski«, »žene«; то је један јеziчки однос, као нешто што је различито од јеziчког KAZIVANJA. [...] Moglo bi se reći da je ono što deluje u takvom razmišljanju celoviti pritisak zamenički povezanih klasa reći kao što su George, Dick i William, ili pak Jane, Sue i Betty, a NE NEKI VERBALNI POJAM kao »muško« ili »žensko«. [...] Lingvističku klasifikaciju kakva je rod u engleskom jeziku, koja nema ispoljenu oznaku aktualizovanu zajedno sa rečima svoje klase, već deluje kroz nevidljivu »razvodnu tablu« strukturnih veza na takav način da određuje neke druge reći koje označavaju tu klasu“, Ворф назива „PRIKRIVENA klasa, za razliku od ispoljene klase, kakva je rod u latinskom“ (Vorf 1979: 45) или српском језику.

4.1.1. Ту „нему скицу поделе на полове“ Ворф анализира наредо с класама неживих тела у навахо језику, које су лингвисти, у покушају да „нешто што је суptилно опишу terminima grubog“, назвали „»okrugli predmeti« i »dugački predmeti«“ (Vorf 1979: 46). Он наглашава да енглески род, као и поменуте класе у навахо језику, није ништа друго до „sistem relacija“, чије су „jedine motorne reakcije zamenice »on« i »ona«“ (Vorf 1979: 43).²¹ Уз у енглеском малобројне термине сродства и појмове везане за „биолошко време“ (нпр. *girl* ‘девојчица, девојка’: *boy* ‘дечак, младић’),²² на том „систему релација“ понајвише почивају ЛИ (Vorf 1979: 44). Иако не носе „nikakav distinktivni znak koji bi ukazivao na njihov rod [= пол носиоца ЛИ], kakvi su u latinskom »-us« i »-a«; [...] svaka od ovih hiljada reći ima nepromenljive strukturalne veze koje je s apsolutnom tačnošću povezuju bilo sa reći »on« ili sa reći »ona«, što međutim ne ulazi u sliku ispoljenog ponašanja ako se i dok se ne pojavi posebna govorna situacija koja to zahteva“ (в. Vorf 1979: 44).

Напомена да ЛИ „neizbežno klasifikuju“ индивидуе по полу, те да употреба тих „родом повезаних“ именица не зависи „od poznavanja bilo koje posebne individue“ на коју се неко ЛИ може односити (Vorf 1979: 44), наговештава схватање да би само поособљење лица било немогуће без прикључења класи „он“ (“мушко”) или класи „она“ (“женско”), односно, да би без поделе људских бића у основне биолошке класе немогућа била и сама изградња персоналних идентитета. Наиме, ако је не-посредно класирање просторних ентитета на "линеарне" и "не-линеарне" основ стварања мозаичке слике одређене области и услов сналажења у простору, биће да је и не-посредно класирање људских бића на “мушко” и “женско” основ стварања персоналних идентитета и услов сналажења у друштву.

²¹ Те би се јединице могле дефинисати као категоријално-елементарне јединице које не-посредно (не-симболички) класирају (она "/људско/ женско", он "/људско/ мушко"), показују (она → ●, он → ⊙) и евоцирају (она ‘●’, он ‘⊙’), в. фус. 24.

²² Термин „биолошко време“ се препоручује као замена за „узрост“ / „старосна доб“ / „зрелост“ (в. Ивић 2008).

4.1.2. Та логика говори да разлика “мушко – женско” припада реду унапред датих разлика, и да у свим језицима, независно од тога познају ли род и/или личне заменице „он“ и „она“, заиста делује као унапред дата „разводна табла“ која се „више осећа него што се разуме“ (в. фус. 27). Тај унапред дат однос (1) може остати формално неиспољен, како је „у језицима без година одређених по полу, какви су кинески или хопи“ (Vorf 1979: 45); (2) може бити „минимално испољен кроз морфеме“, како је у енглеском, који као једине „моторне реакције“ има заменице „он“ и „она“, или (3) бити назначаван различитим средствима и испољаван на различитим логичким нивоима, попут стања у српском језику.

Судећи по Аристотеловим и неким савременим увидима, али и по стању у српском као језику изразито осетљивом на разлику ‘мушко’ – ‘женско’, та разлика никад не делује на највишем логичком нивоу, тј. не делује у језику као систему симболичко-семантичких јединица (Сосирово *langue*).

АРИСТОТЕЛ О РАЗЛИЦИ ‘МУШКО’ – ‘ЖЕНСКО’

4.2. У контексту испитивања односа између родова (у логичком смислу) и врста, Аристотел разматра и могуће питање „*zašto se žena od muškarca ne razlikuje po vrsti, ako su muško i žensko suprotni a razlika jeste suprotnost, тј. зашто ženka i mužjak nisu po vrsti* [подразумева се да нису ни по роду] *drugі, iako je ova razlika po sebi razlika životinje, te žensko i muško ne pripadaju životinji [‘живом створу’] kao belina ili crnoća već utoliko ukoliko je ona životinja [‘живи створ’]*“ (Met.1058a30–1058b5, спац. J. P.). У одговору на ово питање Аристотел наводи да „*suprotnosti koje se nalaze u odredbi [a одредба је „име“ бивства, тј. појам] čine razliku po vrsti, a one koje su u tom što je združeno s tvarju ne čine*“ (Met.1058b1–5), констатује да је ‘мушко’ и ‘женско’ здружено с тварју, због чега појмови *ЧОВЕК* или *КОЊ*, који као појмови постоје само уколико су одвојени од твари, не садрже ту супротност, и закључује да ‘мушко’ и ‘женско’ јесу „*osobena svojstva životinje [‘живог створа’], ali ne s obzirom na njeno bivstvo, već u njenoj tvari i telu*“ (1058b: 20–25).²³

4.2.1. Кад каже да „*žensko i muško ne pripadaju životinji kao belina ili crnoća već utoliko ukoliko je ona životinja*“, Аристотел има на уму то да „животиња“ може бити бела или црна, а да мора бити мушко или женско, тј. мора припадати „*nužno tome čemu pripada*“ (Met.1959a: 1–5). Овде се, свакако, подразумевало ондашње знање да разлика која „припада нужно“ улази у круг разлика које се подразумевају, или и назначавају на не-посредан (несимболички – заменички

²³ Твар је за Аристотела „*ono što po sebi ne može biti nazvano ni nečim, ni kolikim, ni ičim drugim čime se »biće« određuje. Jer, postoji nešto čemu se sve ovo pridaje, a razlikuje se bit toga i svakog pojedinačnog načina pridavanja (jer sve ostalo se bivstvu pridaje, a ovo se pridaje tvari), tako da to zadnje nije po sebi ni nešto ni koliko niti išta drugo*“ (Met.1029: 20–25). Уп. тумачење да „*materija je latinski prijevod grčke riječi ύλη, a filozofsku uporabu dobiva kod Aristotela, čime on označuje zajedničku podlogu promjena i princip individuacije tjelesnih bića*“ (<http://www.konzervativac.com/2017/06/24/politika-nizvodno-kulture-transrodnost; 22.12.2017>).

и/или чисто граматички) начин.²⁴ Важно нам је и појашњење да, за разлику од одредби ‘стопално’ и ‘крилато’, „belina ili crnoća ne čine čoveka [не чине појам ЧОВЕК], niti postoji razlika po vrsti belog čoveka u odnosu na crnog čoveka, čak ni ako se tome da jedinstveni naziv. Tu [у ‘црнац’ и ‘белац’] је ‘čovek’ као tvar, a tvar ne čini razliku. Usled toga ni ljudi [људска бића] nisu vrste čoveka, mada su drugačiji meso i kosti iz kojih je ovaj ili onaj. Doduše, to celo je drugo, ali nije po vrsti drugo zato što ne postoji suprotnost u odredbi. A to je ono poslednje nedeljivo. Kalija je odredba zajedno sa tvarju, i to je i ‘beli čovek’ zato što je Kalija beo“ (Met.1858b: 5–10, спац. Ј.Р.). Кад се каже да је *Калија* „одредба заједно с тварју“, на уму се, свакако, има то да људска јединка (овај или онај човек) као „оно последње недељиво“ не може бити ни именована друкчије до као ‘мушко’, или ‘женско’.

Лакан о разлици ‘мушко’ – ‘женско’

4.3. Ако се наведени антички увиди у разлику између твари и одредбе „преведу“ на језик савремене науке и уклопе у разлике које она поставља, показаће се да на сличним увидима почива и Лаканова тврдња да „žena ni na koji način ne može da postoji u simboličkom, u jeziku, sem ako je postavimo u odnos prema muškarcu“ (према: Đurić 2009: 232). У контексту сосировских погледа на језик (фр. *langage*) које Лакан следи (в. Lakan 1983: 149–188), то би морало подразумевати да ‘ни мушкарац ни на који начин не може постојати у симболичком, у језику (фр. *langue*), сем ако га поставимо у однос према жени (у мишљењу и говору, фр. *parole*)’.²⁵ Несумњива потврда овог последњег става препознаје се у томе што словенски појам ЧОВЕК (‘људско биће’) задобија вредност ‘зreo мушкарац’ тек онда кад се асоцијативно или на неки други начин постави у однос са *жена* (‘зрело људско биће женског пола’), при чему сам тај однос производи „силогистичку“ (логичко-семантичку) структуру *жена* | *човек* – *ЧОВЕК* (ОДРЕЂЕНО || НЕОДРЕЂЕНО – НЕУТРАЛНО). Дакле, појам ЧОВЕК јесте хијерархијски виши од *ЖЕНА*, али он на том вишем логичком нивоу не носи сему ‘мушко’: то ЧОВЕК стоји у парадигматском односу с *ЉУДИ* и *ЖИВО*, одакле као сталне носи вредности ‘људско биће’ (/ ‘биће људског рода’) и ‘живо биће’ (врста у роду

²⁴ Познато је да старогрчки језик (уз латински и старословенски) није имао заменице типа „он“ и „она“, којих нема ни у многим савременим језицима (нпр. турски и монголски). Тамо „уместо личних заменица трећег лица постоје само показне“ заменице (J. Lyons, *Semantics II*, према Клајн 1985: 102). И наше истраживање заменица у онтогенези указује на след: показне заменице → личне, при чему се заменице трећег лица (*он*, *она*) постепено издвајају из одговарајућих им показних (нпр. *о̄на̄* /уз гест усмерен према непознатој женској особи/ → *Није Дана*, *о̄на̄*, *Јеца* /једна од две познате женске особе/ → *она*; в. Радић 2012: 58, 61).

²⁵ Ако су тачне Сосирове тврдње да се језичке *вредности* „stvaraju u opštem odnosu između znakova i značenja koji se zasniva na opštoj razlici znakova plus na opštoj razlici značenja plus na prethodnom pripisivanju izvesnih značenja izvesnim znakovima, ili obrnuto“ (Сосир 2004: 26), а не у односима између знакова и ствари које они могу означити, онда је јасно да ту мора бити занемарено све што је у „твари и телу“, понајпре ‘мушко’ и ‘женско’ као поларизовано-комплементарне семе истог вредносног ранга.

‘живо’), а ту се (у ‘човек’, ‘људи’ и ‘живо’) ‘пол’ може подразумевати тек као неразложена сема (‘мушко *или* женско’, в. т. 7.0).

ПОСТАВЉАЊЕ РАЗЛИКЕ “МУШКО – ЖЕНСКО” У ОНТОГЕНЕЗИ

4.4. Налази експерименталног испитивања развоја појмова у онтогенези указују на могућност да су све фазе комплексивног мишљења сводиве на непосредно класирање предмета, а да постављање разлике ‘мушко’ – ‘женско’ може бити везано за другу фазу таквог мишљења (Vigotski 1996: 110–111), у којој „umesto asocijacija po sličnosti deluju asocijacije po kontrastu“ (111). Виготски објашњава да та „dugotrajna i postojana faza u razvoju dečjeg mišljenja ima vrlo duboke korene u konkretnom, opažajnom i praktičnom iskustvu deteta“ и да се у тој фази стварају „збирке-комплекси“ као „celovit i funkcionalno jedinstven skup predmeta koji se uzajamno dopunjuju“ (нпр. ‘виљушка, нож, кашика и тањир’ → ‘прибор за јело’). Запажа да и „u mišljenju odraslog čoveka, a naročito u mišljenju nervnih i duševnih bolesnika, takvi vidovi kompleksnih tvorevina [...] imaju neobično važnu ulogu“, тј. да се слични „kompleti konkretnih stvari“ (не „shodan apstraktni pojam“) подразумевају и „kada odrastao čovek govori o posudu ili odeći“ (111, спац. J.P.).²⁶

4.4.1. Одабир примера које Виготски наводи условљен је, свакако, експерименталним условима, док нам логика свакодневног искуства детета које одраста у породици говори да основни модел комплета конкретних „ствари“ које се узајамно допуњују „na osnovu njihove funkcionalne saradnje“ морају чинити „комплет“ типа ‘мама и тата’, ‘баба и деда’, ‘муж и жена’, ‘дечак’ и ‘девојчица’ и сл., што мора бити основ свести о комплементарном односу ‘мушко – женско’, те и о поларизованој разлици ‘мушко’ – ‘женско’. То су, уједно, и најбољи примери којима се може илустровати дејство „асоцијација по контрасту“, које чине да „он“ и „она“ (‘мушко’ и ‘женско’) буду међусобно условљени, те и обједињени у појму »пол« (‘мушко – женско’ → ‘пол’).

Важна нам је и уочена појава да се при формирању збирки-комплекса „iz svake grupe predmeta odabiraju pojedinačni primerci kao predstavnici grupe“ (Vigotski 1996: 111), чему одговара нужност да градња свести о сопственом полном идентитету (основ стабилног персоналног идентитета) за полазиште има поређење сопственог тела с телима других људи, тј. с одређеним представником класе ‘мушко’ (отац, брат или др.) или класе ‘женско’ (мајка, сестра или др.). Ако је динамика развоја заменичког система у онтогенези условљена биолошким факторима, на шта указује подударење периода у коме се тај систем комплетира (од половине друге до краја треће године; в. Радић 2012) с

²⁶ Важан удео таквих комплексних творевина у „mišljenju nervnih i duševnih bolesnika“ потврђен је и у потоњим лингвистичким истраживањима говорних поремећаја (в. Jakobson 1988: 58–62), од којих се један („поремећај сличности“) огледа у неспособности болесника да нпр. реч *нож* изговори саму, изван „комплета“ (*нож и виљушка*) или очевидне ситуације (*гулило за јабуке*). О аналогiji између те појаве и „доследне феминизације“ в. Радић 2013: 277–280.

интензивним развојем појединих области мозга (узраст од 2 до 3 или $3\frac{1}{2}$ године; в. Лурија 1983: 55–59), онда мора бити да је разумевање комплементарних односа условљено органским развојем својеврсне „разводне табле“, чије формирање може бити подстицано опажањем природних „комплета“ типа ‘мама и тата’.²⁷

4.4.2. Дакле, као и у свим другим случајевима (в. т. 3.0), упоређивање „предмета“ на основу чисто опажајног искуства у језику производи различите класе (не родове или врсте), с тим што опажене разлике између „тела“ у нељудском свету бивају помешане и разливане у преплитању различитих комплекса „чулнопредставног“ карактера (в. фус. 16), а потом и додатно скривене у процесима који прате наступајућу фазу појмовног мишљења (организација појмова у родове и врсте).²⁸ Супротно томе, једном „спозната“ разлика ‘мушко’ – ‘женско’ остаје стабилна јер бива вишеструко штићена:

(1) тиме што је унапред дата, непосредно се назначава („он“ – „она“) и лексички изражава (*мушко – женско*) као својство људских бића, и што разлику „људско /биће/“ | “/све/ не-људско” (*ко | шта*) језик трасира као унапред дату категоријалну разлику, уграђену у појмове *ЉУДИ* (род) и *ЧОВЕК* (‘биће људског рода’, ‘нарочита биолошка врста’), те и заштићену од мешања с осталим бићима у физичком и метафизичком свету (в. фус. 9, 27);²⁹

(2) тиме што припада типу (комплементарно-)поларизоване разлике која се не степенује и не разлива јер подразумева две подједнако одређене класе истог ранга, те је и неподложна тумачењу (в. фус. 16);

(3) тиме што тај однос људска бића (и не само људска) носе у сопственом телу – као иманентно им својство синтактички везано за своју супротност (‘мушко – женско’, ‘женско – мушко’, в. фус. 27).

²⁷ Говорећи о структуралној повезаности ЛИ и заменица „он“ или „она“, Ворф (1979: 44) запажа и следеће: „Hiljade ovih procesa povezivanja koji se okupljaju oko zamenice kao zajedničke tačke i granaju prema hiljadama imenica jednog roda formiraju neku vrstu psihičkog kompleksa koji pripada (1) nemotornoj i neaktuelizovanoj oblasti, (2) funkciji mišljenja u Jungovoj definiciji, i (3) činjenicama lingvističkog i kulturološkog reda“. И поменути источњачка истраживања свести (в. фус. 9) указују на могућност постојања таквог „психичког комплекса“ на два нивоа свести. Наиме, оном што Ворф назива „немоторна и неактуализована област“ може одговарати један од „заједничких слојева свести“ (12. у низи: „Zajednička svest na nivou gravitacione asocijacije prave ljubavi među polovima“), а оном што везује за функцију „мишљења у Јунговој дефиницији“, један од „индивидуалних слојева свести“ (4. у низу: „Centar optimalnog funkcionisanja (polna struktura duše i njen odnos sa inkarnacijskim polom [...]“; Delić, Šetrajić 1996: 133 (уп. фус. 34).

²⁸ Касирер је увиђао да се на сличности чулног утиска заснива не само упоређивање, већ „и координација објеката“, и то она основна, на којој почива системска организација појмова свих категорија, што подразумева хијерархијску или нехијерархијску координацију предмета из различитих сфера именована (људи као друштво, биље, животиње, предмети, простор, време, материја, стања, збивања и др.).

²⁹ Ако се поставља питање о примату једног или другог нивоа (и начина) категоризације, мора бити да разлика „људско /биће/“ | “/све/ не-људско“ има примат у филогенези (и језику), а разлика „мушко – женско“ у онтогенези (и говору).

ШТА О РАЗЛИЦИ "МУШКО – ЖЕНСКО" ГОВОРИ ЕТИМОЛОГИЈА

4.5. Све досад изнето, а посебно антички увиди у однос између „твари“ и одредбе (оно што је „одвојено“ од твари) говоре да у језику као систему симболичких јединица не може постојати симболички пар који би као своју примарну и основну вредност носио разлику 'мушко' – 'женско' (в. т. 4.1). Наше *женско* и *мушко* су, ван сваке сумње, произашли из 'жена' и 'муж' (в. ЭССЯ: **mōžьskъjь*, Фасмер: *жена*; уп. запажање да је израз „*мужской род*“ цсл. калк према гр. γένος ἄρσενικόν“, а да је „женский род – калька лат. *genus femininum*“, Фасмер: *женский род*, *мужской род*).³⁰ Етимологија нас учи да је *жена* континуант ие. **gʰenā*, с ие. „**gʰen-* ‘rađati’“ у основи (Skok: *žena*), док се за *муж* реконструира ие. „**manu-(s)* или **tonu-(s)* ‘мужчина, муж, человек’, далее, возможно, к **men-* ‘мыслить, думать’ (ЭССЯ: **mōžь*).³¹ О таквом следу сведочи и „*latinska inovacija femina* »која доји > *žena*« (Skok: *žena*), везана, дакле, за 'дојити' (доји она која је недавно родила), а не за 'женско' (лат. *femininum* : 'femina').³² Све ово говори да је тек назив за „остварено женско“ ('која је родила' / 'која доји' → 'жена'; уп. савремену лексикографску дефиницију „1. *људско биће које има способност рађања, њоно суйројно мушкарцу*“, РСЈ: *жена*)³³ омогућио да се примарни (унапред дат) комплементарни однос "женско – мушко" разложи, те и да се 'женско' и 'мушко' издвоје као поларизоване семантичке јединице.

³⁰ Фасмер је овим запажањем, вероватно, хтео указати на то да је сема 'пол' ('мушко – женско') у руском (као и у српском) језику била неподводива под 'род', тј. да су спојеви „мушки род“ и „женски род“ калкови, првобитно ограничени на граматичку терминологију.

³¹ На основу етимолошких тумачења ие. **gʰenā* и псл. **mōžь*, П. Скок неопрезно закључује да се „у примитивној ие. породици *žena* шваћала само као »*rađalica*« (Skok: *žena*) а муж као онај ко мисли и господари („slav. **mōžь* = germ. *Mann* s ие. коријеном **men-* »мислити > *gospodariti*«, Skok: *žena*), чиме се, као првобитна, сугерише идеја да је мишљење својствено само мушкарцима. Сама та етимологија спорна је и због тога што је, за разлику од герм. *Mann* (лат. *homo*, псл. **čelověkь*, гр. ἄνθρωπος и др., в. Фус. 62), континуантима псл. **mōžь* недоступно значење 'људско биће', те и неутралност на разлику 'мушко' – 'женско' (о вредностима те речи у словенским језицима в. ЭССЯ: **mōžь*). Оспоравајући њену ваљаност, А. Лома (2006) нуди алтернативно решење: псл. **mōžь* је могло бити изведено од реконструисане глаголске основе „**męz-* 'увеличивањем, расти' [...] индивидуализирующим суффиксом **-jo-* (или **-ju-*) в значении 'развитый, взрослый человек', образованного точно так же, как **vod'ь* 'вожд' от *vesti, vedō*“ (Лома 2006: 197).

³² Уп. у нем. према *Mann* (човек, мушкарац) – *männlich* (мушко) и тумачење да „*weiblich* (женско) [...] vodi poreklo od stare bahuvrhihi složenice, pragermanski *wibolikus* [...] (женско обличе)“, са суфиксом *-lich* пореклом „od supstantiva *lika* (= telo)“, где се од „čulnog značenja proste reči 'Gestalt, äusseres Ansehen' (обличе [уп. наше *лице*], spoljnji izgled) razvija apstraktnija 'osobina’“ (Х. Паул, према Kasirer 1985: 233). Сама сложеница **wibolikus* говори да и тај придев у првом делу мора носити идеју повезану са 'жена', сведочећи истовремено о исправности увида (в. т. 4.2) да је 'женско' (и 'мушко') у телу ('жена' + 'тело' → 'женско').

³³ По томе се поткласа 'жена' разликује од осталих поткласа класе 'женско': *баба* 'старица, женско које је престало рађати', односно, „жена која је рађала, искусила материнство“ (ЕРСЈ: *бабину*!), *невеста* 'тек удато (још неостварено) женско', *девојка* 'неудато женско', *девојчица* 'младо, незрело женско'.

4.5.1. Да би тај унапред дат однос био изражен симболички, услов је, дакле, био да се изграде појмови типа ‘жена’ и ‘мушко – женско’, способни да се узму сад раздвојено (као поларизовани опозити ‘жена’ – ‘мушкарац’), сад као комплементаран пар (‘жена и мушко’ = ‘супружници’), те да као пар на површину извуку и раздвојивом учине разлику “мушко – женско” (→ ‘мушко’ – ‘женско’). То би говорило да су чланови те прејезичке разлике у људској свести најпре живели као прикривени и недељиви полови „једног“ (“људско биће”),³⁴ а да су тек потом, кад су на њиховим основама постављене симболичке ознаке за ‘жена’ и ‘мушко’, створени услови да се полови почну узимати раздвојено – да се идејно раздвоје (‘женско’ – ‘мушко’), представе симболички („женско“ – „мушко“) и почну назначавати на не-посредан (несимболички) начин („она“ – „он“). Тај след указује на могућност да је „тварна“ (унапред дата) разлика “мушко – женско” најпре и изражена симболички, а да се тек потом почела изражавати на не-посредан начин и уклапати у граматички род (в. т. 5.4, 7.4). Подразумева се да појава одговарајућих симболичких јединица и могућност непосредног назначавања разлике ‘женско’ – ‘мушко’ (род, именичке заменице 3. лица) не поништава примарно јединство полова у оквиру унапред датог (језички неиспољеног) односа.

4.5.2. Изгледа да за пренос те разлике на граматичку раван није било довољно да се полови раздвоје, већ је било неопходно да се направи извесна неравнотежа између два примарно једнаковредна дела у комплементарном односу (уп. наше формално стабилно *жена* ‘femina, uxor’ : формално разложено *мушко* ‘maritus’, *мушкарац* ‘mas’, *човек* ‘мушкарац зрелих година’). Добра илустрација те неравнотеже, која сведочи о уклапању поларизовано-комплементарних (еквиполентних, в. Ћорић 1982: 3–4, 13) опозита у привативну опозицију, јесте заменичка структура *она* || *он* – *оно*: елеменат *он* је у односу на *она* неодређен (/ необележен), што се огледа у могућности да *они* (мн. од *он*) обухвати ‘он и она’, елеменат *она* је одређен и обележен (мн. *оне* искључује ‘он’), док је елеменат *оно* неутралан на разлику ‘она’ – ‘он’. Трећи члан је, дакле, неутралан на разлику ‘мушко – женско’, али не и на ‘пол’ јер се подразумева да је *оно* ‘он’ или ‘она’, тј. да ‘он’ и ‘она’ партиципирају у ‘оно’. Овакав однос чланова трочланих структура у свему одговара „начелу партиципације“, које копенхашки лингвисти Брендал и Јелмслев „shvataju kao prelogički pojam“ и везују за „kategorije »prirodnog«

³⁴ Такав осећај за однос “мушко – женско” у мишљењу и језику могао је погодовати стварању античког мита о андрогинима, сачуваног у миту о три рода првобитно лоптастих људских бића – женски, мушки и мушко-женски (ἀνδρό-γυνος) род, од којих су, након што су их богови пресекали на половине, настала два пола – мушки и женски. Иако су тим митом објашњаване разлике у сексуалним склоностима мушкараца и жена (уп. „Svaki od nas, dakle, jeste prepolovljeno znamenje od jednog čoveka [...] jer smo postali dvoje od jednoga. I otuda svaki uvek traži drugo znamenje koje mu odgovara “ – „muškarci koji su odsečak od onoga zajedničkoga roda, koji se tada nazivao muškoženski, vole žene“, док „они који су половина од мушкарца, vole мушкарце“; Platon, *Gozba* 191: d–e; <http://www.scribd.com/doc/27977635/Platon-Gozba>), – слуги се првобитно „знање“ да се разлика ‘женско – мушко’ носи и као неразложен прејезички однос (уп. фус. 27).

mišljenja“ (Dikro-Todorov 1987: 201).³⁵ По свему судећи, те неравнотеже нема само у ЛИ – ту су оба пола подједнако одређена (в. т. 7.3).³⁶

III. ГРАМАТИЧКИ РОД И ‘ПОЛ’. МОЦИЈА РОДА И ЛИ

5.0. Чињеница да словенски именички суфикси одлучују о роду њима изведених речи указује на могућност да је и сам граматички род утврђен као назнака неких општепредметних разлика (о томе в. Kasirer 1985: 224–226) или пак разлика у менталном представљању предметног света (в. т. 3.0), а да је тек накнадно узет и као назнака разлике између класа које се издвајају на основу разлике у „твари и телу“ истоврсних живих створова (*жена* | *човек* – *дејше* → *она* | *он* – *оно*; *ован* | *овца* – *јагње* → „он“ | „она“ – „оно“). Битне разлике између пара ‘женско’ – ‘мушко’ и „пара“ *f* – *m* јасно се показује у томе што су ‘мушко’ и ‘женско’ комплементарно-поларизовани (еквиполентни), те и позиционо слободни опозити који се међусобно искључују, док *f* и *m* у граматичкој категорији рода учествују као опозити привативног типа (в. т. 4.5.2).

Наиме, многе (или све) граматичке и синтаксичке функције чланова категорије рода у српском језику откривају да је именички род двочлано-трочлана структура (*f* | *m* – *n*) која подразумева фиксиран положај чланова и граматичке функције засноване на разлици одређено (/ ОБЕЛЕЖЕНО) | НЕОДРЕЂЕНО (/ НЕОБЕЛЕЖЕНО) – НЕУТРАЛНО.³⁷ Не улазећи у друга питања (нпр. конгруенција, род као пратилац персоналних и имперсоналних реченичних структура, формално-парадигматске карактеристике заменица 1. и 2. лица, род поименичених придева

³⁵ Ако односе елемената *она* | *он* – *оно* симболички представимо са V^1 | V^2 – C , показале се један од типова „odnosa participacije“ чије је постојање предвидео Вито Брендал на основу „a priori utvrđenog računa“ (в. Dikro-Todorov 1987: 200–201). По свему судећи, Брендал је тај свој „a priori utvrđen račun“ извео по моделу основних силогистичких облика представљених у Аналитикама, такође сводивих на различите „односе партиципације“ (уп. за први облик: „kad se tri odredbe međusobno odnose tako da zadnja bude u celini u srednjoj, a srednja da bude ili ne bude u celini u prvoj, tada је nužno da između krajnjih odredbi postoji savršen zaključak“, *Anal.* 25b: 30–35).

³⁶ И симболичке ознаке полне карактеристике људских бића („женско“ – „мушко“) су тек начелно у равнотежи, тј. могу бити једнаковредне само као чисто семантичке јединице ‘женско’ – ‘мушко’ (в. т. 7.3, 7.4). О владајућем језичком осећају да симболички изражен однос „женско“ – „мушко“ подразумева разлику одређено – неодређено сведочи и редослед делова у сложеничким спојевима типа гр. ἀνδρό-γυνος (уп. наше полусложено *мушко-женски* /односи, свет, кутак, разговор и др./, а тек по изузетку и *женско-мушки* /рат, мир, односи/), што одговара владајућем односу делова у свим сложеним речима (уп. *југоисток* а не **истокојуг* – јер ‘исток’ је појавно одређен /‘страна где излази Сунце’/, *глувонем* а не **немоглув*, *светлоплав* а не **плавосветао* и др.). Насупрот односу који диктира логика језика, стоје лица као стварни носиоци језичке свести за које, зависно од пола, мора „по себи“ бити одређено мушко, или женско (в. фус. 27).

³⁷ У лингвистици је незапажен остао Ворфов увид (1979: 42) да „Smisao ili značenje не rezultira iz reči ili morfema, već iz shematizovanih relacija među rečima i morfemima“, односно, да значење не омогућавају изговорене или „прогрмљане“ речи (у унутрашњем говору), већ да је „odnos među rečima“ (и међу члановима одређене граматичке категорије) оно „što им uopšte omogućuje да функционишу zajedno, vodeći prema nekom semantičkom rezultatu. Ovaj odnos је то што конституише stvarnu суштину misli, и мери у којој је она lingvistička“ (Исто: 43).

итд.), укратко ћемо размотрити однос рода и пола у персоналним апелативима, а потом и однос пола и рода у ЛИ. Да би се тај однос показао у што јаснијем светлу, настојаћемо да избегнемо свако мешање рода именица као речи и пола живих бића као бића, односно, да избегнемо мешање „ствари“, речи и значења.

III-1. Моција рода и начини (/ нивои) идентификације лица

5.1. Кад су у питању персонални апелативи, ту неодређено не може бити ништа друго до „опште“ као ПЕРСОНАЛНО НЕОДРЕЂЕНО / НЕПЕРСОНАЛНО (= неодређено по полу, или бесполно), чиме може бити условљено то што су називи лица по делатности, односно називи самих друштвених делатности, улога, звања, занимања и сл. већином уобличени као именице м.р.³⁸ Ту се лице узима као персонално неодређено ‘људско (друштвено) биће’, што мора подразумевати неодређен пол, тј. неутралност на разлику ‘мушко – женско’ (нпр. *ДОКТОР*, *УЧЕНИК*, *ПСИХОЛОГ*, *БИОЛОГ*, *РАДНИК*, *ПОМОЋНИК*, *ПОСЛАНИК*). Ствари се мењају на нижим логичким нивоима, кад се лице посматра и по улози, занимању, звању, интерперсоналном односу и сл. идентификује и представља као јединка. У питању су, дакле, контексти који дозвољавају употребу персоналних апелатива у функцији идентификације, кад се апелатив као самостална јединица користи уместо ЛИ, тј. као ознака за одређено лице, а не као атрибутив (*учишћељ ХУ*) или предикатив (*ХУ је учишћељ*).

5.2. За разлику од ЛИ, која увек изражавају идентитет лица као особе и неосетљива су на разлике у начину и степену познавања лица, персоналне апелативе карактерише изразита осетљивост на те разлике. Иако је ту све у власти говорног лица јер све зависи од сложених интерперсоналних односа, јасно се издвајају два типа идентификације која може бити изражена персоналним апелативом: (1) идентитет лица као друштвеног бића, што се поједностављено може дефинисати као пун идентитет (лице *као* личност / особа), првенствено везан за духовну димензију људског бића и неодојив од интерперсоналних односа (то ћемо представљати као *особни иденџиџеџи*); и (2) идентитет лица као физичког бића, што се може дефинисати као непотпун идентитет (идентитет лица *као* лица), заснован претежно или искључиво на физичкој димензији, која нужно тражи полни идентитет, тј. укључен податак ‘мушко’, или ‘женско’ (то ћемо представљати као *лични иденџиџеџи*).³⁹

³⁸ Јер, као и у свим другим сличним случајевима, члан који заузима позицију НЕОДРЕЂЕНО има способност да у неким функцијама прекрије разлику ОДРЕЂЕНО | НЕОДРЕЂЕНО, чиме се род као базично трочлана структура преображава у двочлану – постаје назнака разлике ПЕРСОНАЛНО (/ финитно, лично) – ИМПЕРСОНАЛНО (/ инфинитно, безлично).

³⁹ Иако се именице *лице* и *особа* данас, углавном, узимају као синоними (в. РСЈ: *лице, особа*), њихов прозиран структурно-семантички склоп оставља могућност да се *особа* узима у значењу ‘људско биће као особена јединка’ (в. т. 2.2), а *лице* у значењу ‘људско биће као јединка /једно лице = једно тело/’ (в. фус. 32). Како се не може говорити о потпуно изгубљеној разлици, јасно је и да термин *лична имена* подразумева, у ствари, ‘особна имена’ (ЛИ се надева људском бићу као особеној јединки, носилац ЛИ је особена јединка).

5.2.1. У зависности од тога који тип идентитета изражавају, персонални апелативи се употребљавају (1) у функцији означавања (идентификације) и ословљавања, обично као израз поштовања лично нам познатог или непознатог носиоца одређене улоге (*наставник, наставнице!*; *доктор, докторе!*, *професор, професоре!*), или (2) само у функцији означавања (идентификације) познате нам или непознате особе (*психолог, математичар, хирург*, не и **психоложе!*, **математичару!*, **хирурге!*).

5.2.2. Обе те примене могу подразумевати уграђен ‘пол’ (прва по избору, друга по нужди), што у српском језику, зависно од категоријалне природе појма (начина означавања и значења), покреће механизам који омогућава или налаже да се творбено-граматичким средствима назначи податак ‘женско’, чиме се аутоматски, под дејством поларизованог односа ‘женско – мушко’, у основну номиналну форму учитава податак ‘мушко’ (в. т. 7.2). Кад је дато лице за нас (1) одређено као особа (/моја, наша/ *учишљевица* → ‘☺’/нпр. Ана М./, /мој, наш/ *учишљ* → ‘☺’/нпр. Милан Н./), назив по улози наступа у функцији ЛИ, а кад је (2) одређено тек као лице (/тај/ *ученик* → ‘☺’, /та/ *ученица* → ‘☺’), тј. кад се зна или разазнаје (опажа) само полни идентитет, апелатив наступа као референцијална ознака („она“ + ‘ученик’ → *ученица*, „он“ + ‘ученик’ → *ученик*). Чим се лице престане посматрати као јединка, кад се, нпр., два или више лица различитог пола обједињено узму као носиоци одређеног звања или улоге, дејство тог механизма престаје и наступа основна форма, тј. њена множина и зависне речи у м.р. као њен пратилац (наши *професори / ученици / грађани / глумци / кумови*).

5.2.3. Било да су нормиране у функцији ословљавања (*наставница, васпитачица, учишљевица, докторка*) или се увек изнова стварају у неформалним говорним околностима (као околинална ознака за лично нам непознато ‘женско’ – нпр. *водичка / водичица / водичкиња* ‘жена /туристички/ водич’, и/ли пејоративно маркирана ознака за познату нам женску особу, нпр. *психолошкиња / психологица* → ‘☺’ / ‘☺’, ‘„ова“ или „она“ жена психолог’), – основна карактеристика мовираних форми је да се оне увек тичу лица одређеног (женског) пола, тј. у оквиру трочланих логичких структура које се аутоматски производе увек заузимају положај одређено (ученица || ученик – *ученик*, в. т. 7.0, 7.2). Моција рода долази, дакле, као пратилац примене персоналних апелатива на нижим логичким нивоима, односно, као сигнал да се дата реч-појам узима или у функцији идентификације (као замена за ЛИ познате нам особе), или као контекстуално разумљива ознака одређеног лица женског пола.

5.2.4. Моција рода у српском језику делује, у ствари, као пратилац кретања персоналних апелатива по логичким нивоима и реакција на пол референтног лица.⁴⁰ У зависности од нивоа примене, иста реч може значити (1) персонално

⁴⁰ Овај приступ је условно потребу да под механизам моције рода не подводимо „суплетивну моцију“ (о томе у Бошковић 1936: 62–63), која се од навођених моционих парова разликује не

неодређено лице (тзв. општа вредност), (2) означити лице као одређену особу (особни идентитет), или (3) означити лице као одређено физичко биће (лични идентитет). Јасно је, стога, да дејству тог механизма морају бити неподложни називи чије значење подразумева персонално неодређено лице (*особа, лице, јединка, њојединац, члан* и др.), односно, називи по друштвеним улогама које подразумевају одређен лични или особни идентитет (*вођа, коловођа, хоровођа, владика* и др.). Посебан случај представљају називи којима се лице не означава ни као лице ни као особа, већ тек као актер (нпр. *пешак, коњаник, возач, говорник, сват* и сл.; уп. *сѣтаросватица* : ‘стари сват’),⁴¹ који се такође, из безмало очигледних разлога, не укључују у механизам моције рода.

Све ово говори да однос граматичког рода и податка о полу у језику (*langage*) није статичан или праволинијски: битно су различити односи који владају на нивоу општости, тј. у језику (*langue*), од односа који владају на нивоу особне, личне и/или референцијалне одређености, тј. у говору (*parole*).

О ПЕРСОНАЛНИМ АПЕЛАТИВИМА Ж.Р. У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

5.3. Постоји могућност да већина персоналних апелатива ж.р. (називи неподложни моцији рода) у своје значењу носи некакву одређеност, која подразумева неки вид идентитета: полни, персонални, или карактерни. Наиме, поред именица ж.р. чије значење подразумева (1) одређен пол – ‘мушко’ (*мушкарчина, брадоња, брка*) или ‘женско’ (*џирудница, њородиља, дојиља; бабица, њлеиља*), „женска“ формална обележја имају и многе именице чија самостална примена подразумева (2) персонално одређено лице, те, подразумева се, одређено и по полу. Тако се може објаснити појава да формална обележја ж.р. имају: (а) именице којима се означава особно одређен мушки сродник, као „један једини“ (нпр. *џаџа* ‘„мој“ отац’, *џаџа* ‘отац одређене особе’) или један одређен (*џјка* ‘„овај / онај мој“ ујак’, *баџа* ‘„овај / онај мој“ брат’); (б) називи нарочито издвојених улога (нпр. *вођа, коловођа, владика, војвода*), који из перспективе одређеног колектива такође подразумевају одређено лице – ‘мушко’ (уп. РСЈ: *вођа, коловођа, владика*) или ‘женско’ (уп. РСЈ: *коловођа, владика*). Посебну групу чине (3) називи који се могу дефинисати као изрази карактерног идентитета (*сџавалица, џричалица, џијаница,*

само по творбеној структури упарених јединица, већ и на вредносном плану, те и по односу партиципације (уп. *УЧИТЕЉ-Њ* – *учитељ-ица* у односу на *стар-ац* – *стар-ица*, отуд *учитељ Ана А*, али не **старац Ана А*). Ова ограничења, која долазе као одраз семантички поларизоване разлике између две именице (*старац* ‘стар мушкарац’, *старица* ‘стара жена’), важе и за опозите у комплементарном односу (тип *краљ* – *краљица*, **краљ Ана А*; уп. *Петар* – *Петровица*). И такви парови су под моцију рода подводиви тек с чисто формалне стране, што говори да прилично танане разлике које у оквиру моције рода повлачи Р. Бошковић (1936: 59–64) траже ревизију, пре свега потребу да се повуче јасна функционална разлика између (1) моције која делује као граматички механизам (*УЧИТЕЉ-Њ* – *учитељ-ица*), и (2) моције која подразумева установљен језички однос (*стар-ац* – *стар-ица*, *краљ* – *краљица*).

⁴¹ Поред изостанка моције, одатле, наравно, извире и немогућност (/ бесмисленост) да се такве речи вежу за ЛИ као атрибутивни (**особа / вођа / пешак* Милош М.).

скиѝница, скиѝпара, добрица, добричина, убица), примењиви на лица мушког и женског пола. У питању су називи по прекомерно испољеној склоности или активности, особини или чину који изразито одступа од друштвених норми (у позитивном или негативном смеру), те се такви називи намећу као карактерно „одређење“ лица, одакле могућност да се и персонални идентитет подведе под карактерни.⁴²

5.4. Ова, али и низ других појава у српском језику заиста указује на могућност да се род као именичка граматичка категорија и не тиче (/ никад се није тицао) природе ствари у реалности, укључујући ту и разлику ‘мушко’ – ‘женско’, већ разлика у поимању и менталном представљању предмета, односно, како објашњава Касирер (1985: 227), не објективних већ субјективних разлика, „које се могу докучити само непосредним осећањем“.⁴³ Иако ово није била прилика да залазимо у детаље, изведена анализа стања у српском језику сугерише могућност да је разлика у роду персоналних апелатива у потпуности сводива на функционалну разлику засновану као системски фиксиран однос $f \parallel m - n$ (ОДРЕЂЕНО \parallel НЕОДРЕЂЕНО – НЕУТРАЛНО).⁴⁴

III-2. ПОДЕЛА ЛИ НА МУШКА И ЖЕНСКА. ФОРМАЛНЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ ЛИ КАО РЕЧИ

6.0. Видели смо да је све што стоји у вези с ЛИ унапред категорисано и одређено: унапред (аутоматски) се зна да је субјекат ЛИ људско биће, а по себи се зна да су то непоновљиво особене јединке, што условљава да се и субјекат ЛИ у тренутку именовања посматра као „мушко“ или „женско“ које ће се развити у јединствено бивство – жену или „човека“. ЛИ су стога и стварана и надевана као израз пожељних особина, обично моралних врлина и постигнућа која се „задају“ субјекту именовања (*Милорад, Миодраг, Милобрајћ, Миливој(е)*,

⁴² Употребу оваквих назива прати или изражена експресивност (*скитница!*, *пијаница!*, *убица!*), или неодређено *неки / један* („ушла нека скитница“, „ушла једна пијаница“, „спавалица једна“).

⁴³ Касирер (1985: 227) преноси случај стања које показује да „i u jezicima koji u svojoj poznatoj nam, sadašnjoj strukturi prave razliku između imenica u pogledu prirodnog roda [ту су један члан рода „ljudi i životinje“, у употреби тог рода још се јасно види да то потиче од старијег разликовања врсте лица и врсте ствари које су људи осећали и као вредносно разликовање“. Сличне се разлике наслућују и из описаног стања у семитским језицима, где „razlikovanje imenica prema muškom i ženskom rodu verovatno nema nikakve veze sa prirodnim polom; naprotiv, i ovde kao osnova služi prvobitno razlikovanje ranga i vrednosti, čiji se ostaci još mogu zapaziti u upotrebi ženskog roda kao deteriorativnog i deminutivnog oblika“ (уп. вредности наших именица на *-ина* и *-ица*).

⁴⁴ Стоји могућност да се трагови одређености ж.р. препознају и у енглеском језику, где се род као прикривена категорија открива у реакцији са заменицама »он« и »она«. Тешко се отети утиску да управо тако ваља разумети Ворфово објашњење да су „zmlje i države kao fiktivna lica (ne i kao lokaliteti) »она«; „da plovni objekti na jedra ili na vlastiti pogon kao i mali plovni objekti kojima je dato neko određeno ime pripadaju grupi »она«“, а да „čamci na vesla, kanui i splavovi koji nisu kršteni jesu »оно«“ (Vorff 1979: 76). Излажући своје увиде у појаву мешања различитих прикривених и испољених класа у језику, Ворф запажа да „možemo imati takve iskustvene razlike nakalemjene na čisto gramatičke klasifikacije, što proizvodi mešane klase kao što bi bila »iskustvena prisutnost [= одређеност] plus gramatički ženski rod“ (Vorff 1979: 79).

Милица..., *Војслав*, *Чедомил*), и/ли као израз пожељног односа других људи и сила добра према носиоцу ЛИ (уп. *Брайџомил*, *Дедомил*, *Људмил*, *Србимил*; *Богомил*, *Богумил*, *Срејџомил*, *Пејџомил*).⁴⁵ Дакле, улога ЛИ је да дете као особено биће прикључи класи ‘мушко’ или ‘женско’ и снагом свога значења учини да оно стаса у особу која ће сопствено ЛИ носити као стварну одредбу. На тај се начин не именује и не поима било шта друго у физичком и метафизичком свету, те је нужно претпоставити да су и сва средства од којих су грађена ЛИ, и семантичка и творбено-граматичка (уп. структуру ЛИ *Вук*, *Вук(о)ман*, *Вук(о)мир*, *Вукадин*, *Вукосав*, *Вукоје*, *Вукола*, *Вукица*, *Вучица* и др.), у састав тих речи улазила с нарочитим вредностима и функцијама.

Да би се показао однос између пола носилаца ЛИ и формалних карактеристика ЛИ као речи, биће довољно да се пажљиво загледамо у неколико десетина српских мушких и женских ЛИ изведених од различитих придевских (/ „придевски“ узетих) основа с кореном *мил-* (псл. **miľъ*, ЭССЯ: **miľъ(jь)*):

м. *Мио* (←**Милъ*), *Мил-е*, *Мил-о*, *Мил-ко*, *Мил-ика*, *Мил-ија* (Мйлија), *Мил-оје*, *Мил-оја* : ж. *Мил-а*, *Мил-ка*, *Мил-ица*, *Мил-ија* (Мйлија);

м. *Милан*, *Милан-ко*, *Милан-ица* : ж. *Милан-а*, *Милан-ка*;

м. *Милен*, *Милен-ко*, *Милен-ије* : ж. *Милен-а*, *Милен-ка*, *Милен-ија*;

м. *Милин*, *Милин-ко* : ж. *Милин-а*, *Милин-ка*;

м. *Милун*, *Милун-ко*, *Милун-ац* : ж. *Милун-а*, *Милун-ка*, *Милун-ија*, *Милун-ика*, *Милун-ица*;

м. *Милован*, *Милован-ко* : ж. *Милован-а*, *Милован-ка*;

м. *Милој-а*, *Милој-е*, *Милој-ин*, *Милој-ко*, *Милој-ац*, *Милој-ица* : ж. *Милој-ка*, *Милој-ла*.⁴⁶

У обликовању наведених ЛИ, као и у обликовању свих других именица као независних („предметних“, „самоставних“) речи, учествује сам род као основно обликовно средство именских речи, на основу кога се у српском (и не само у српском) језику све именице и деле на три рода, или именички суфикси као везане творбене морфеме које носе и обележје рода. Најпре ћемо се позабавити улогом суфикса у наведеним ЛИ, а потом систематизовати обележја рода и размотрити питање уклапања двочлане семе ‘пол’ у трочлани граматички род, или обрнуто – питање уклапања трочланог рода у разлику ‘мушко’ – ‘женско’. Да

⁴⁵ Функцију заштите од сила зла имају тзв. профилактичка ЛИ, наведена с намером да се силе зла одбију тако што ће бити преварене или застрашене (уп. ЛИ *Вук*, *Лав*, *Јелен-ко* – сачињена од јединица које значе не-људска бића, или ЛИ *Грдан* – којим се носилац ЛИ представља као непожељно биће). По страни остављамо праксу да се ЛИ не ствара / не бира, већ га диктира дан рођења детета (детету се надева име светог коме је тај дан посвећен у годишњем црквеном календару), што може подразумевати нарочиту (календарску) организацију именослова и примарну везаност ЛИ за личност једног или више светих. Но, и прелазак на такву праксу, која се код Срба није укоренила, подразумева веровање да ће свети штитити носиоца свога имана (уп. ЛИ *Петромил*) и бити му узор у животу.

⁴⁶ Сва ЛИ навођена у овоме раду доноси *Речник имена* (Стевановић 2014), који прати регистар са преко 33000 ЛИ сабраних из различитих извора, укључујући и *Речник личних имена код Срба* (Грковић 1977).

би се то разјаснило, било је неопходно избећи свако мешање рода именица као речи и пола лица као именованих бића, тј. занемарити све што ЛИ као речима придлази од њихових субјеката.

III-2.1. Именички СУФИКСИ У СТРУКТУРИ ЛИ

6.1. У науци се, углавном, сматра да именички суфикси у структуру ЛИ улазе у функцији „експресивне супстантивизације“ (тако, нпр., у вези са псл. суф. *-љкљ* и *-љка* у ЛИ *Милко*, *Милек*, *Миока*, *Милка*; ЭССЯ: **тиљ(љ)*), односно, да поједини именички суфикси у српским ЛИ долазе у функцији моције рода (уп. Клајн 2003: 133, 82 и др.; SP: 98). Иако се мора претпоставити да вредности суфикса у ЛИ не могу бити сасвим независне од њихових вредности у језичком систему, ми полазимо од тога да су они ту, у речима твореним ради именовања унапред категорисаних субјеката, морали бити узимани у битно модификованим вредностима (в. т. 3.1–3.3).

Кад је реч о функцији моције рода, она је суфиксима у ЛИ недоступна из простог разлога што се моција рода у српском језику јавља као пратилац кретања персоналних апелатива по логичким нивоима (в. т. 5.2), а ЛИ су стабилно везана само за најниже логичке нивое. То што учешће главних моционих суфикса *-ка* и *-ица* у структури ЛИ мора бити независно од механизма моције, не значи да поједини суфиксни парови у ЛИ не назначавају разлику ‘мушко’ – ‘женско’ и не одражавају деобу ЛИ на мушка и женска. У вези с приматом такве (не-моционе) функције појединих словенских суфиса стоји Бошковићево запажање да ни језички однос типа *сљарица* – *сљарац* „није израз моционе употребе наставка *ица*: он сам [однос] даје наставку *ица* моционо значење” (Бошковић 1936: 62, в. фус. 40).

6.1.1. Примера ради, у ЛИ су као пар (поларизован, не моциони) засигурно улазили слабо продуктиван суфикс *-ко*, који гради мушка ЛИ (ређе и друге називе лица, по изузетку и других бића мушког пола, в. Skok: *-ко*, уп. SP: 93, где се псл. *-љко* и *-љко* тумачи као деминутивни суфикс), и изразито продуктиван суфикс *-ка*, који гради женска ЛИ (уп. *Милко* – *Милка*, *Миленко* – *Миленка*, *Милинко* – *Миљинка*, *Милунко* – *Милунка*, *Милојко* – *Милојка*, *Милованко* – *Милованка*). У другим предметним областима суфикс *-ка* учествује с више различитих функција и привидно различитих вредности, укључујући и моциону (уп. *сљанар-ка* : станар). Свугде се, међутим, као заједничка нит препознаје „јединичност“ (или издвојеност) и могућност да је функција тог суфикса сводива на функцију класера, тј. назнаке да у подлози датог појма стоји предмет из класе „јединично”.⁴⁷ Могуће је да „једно“ као принцип стоји у подлози свих суфикса *к*-типа, а да је њихова потоња диференцијација повезана с разликама условљеним родом (уп.

⁴⁷ То „јединично“ може бити по себи јединично (физички одвојено од других ствари), или бити „једно“ на неки други начин – као засебно посматран део „количина“ (/ „квантитета“) типа простор, тело, материја, род, врста или сл. (уп. *једин-ка*, *трун-ка* : ‘труже’, *слам-ка* : ‘слама’, *трава-ка* : ‘трава’, *граш-ка* : ‘граш’, *алат-ка* : ‘алат’, али и *река*, *рука*, *мачка*, *мајка*, *јенка*).

-ка : -(а)к, -ка : -ак, -ка : -ко, -ика : -ик) и потоњим класирањима јединичних предмета у различитим комплексно повезаним областима (в. фус. 16). У том је смислу и суфиксни пар -ко : -ка могао бити примарно узиман као формални диференцијални маркер („класификатор“ / класер) субјеката ЛИ раздвојених у класе ‘мушко’ – ‘женско’, док је везаност ЛИ за само један логички ниво могла утицати на то да тај пар не иде ни у суплетивну моцију (према *мршав-ко* не стоји **мршав-ка*, већ *мршав-ица*).

6.1.2. На сасвим другом полу стоје именички суфикси -ица, -ика и -ија, којима су изведена многа мушка и женска ЛИ, уз могућност да се структурно исто ЛИ (нпр. *Добрица*, *Милија*) надева лицима мушког и женског пола.⁴⁸ Такви примери и паралеле типа *Милица* (ж.) : *Милојица* (м.) искључују могућност да је суфикс -ица (изразито чест моциони суфикс у српском језику, којим се граде и имена по мужу, тип *Гојковица*) у ЛИ узиман као формални маркер класе ‘женско’ (уп. *учићел-ица* : *учитељ*, *игуман-ија* : *игуман*). Искључена је, наравно, и могућност да је суфикс -ица у структуру ЛИ улазио у функцији класера нејединичних (квантитативних) предмета (в. т 3.1), што, ван сваке сумње, важи и за суфиксе -ија (уп. топониме *Србија*, *Шумадија*, *Борија*) и -ика.

Остаје могућност да је вредност суфикса -ица, -ика и -ија у ЛИ усмеравана на смисао основинске јединице, отприлике онако како је на основинску јединицу усмерен суфикс -ика у твореницама (углавном фитоними) типа *љућ-ика*, *чемер-ика*, *шамјан-ика*, *бун-ика*, *јад-ика*, *мљеч-ика*, *зелен-ика* и сл. (в. SP I: 91), градећи називе јединичних ентитета које карактерише изразит интензитет укуса, мириса, боје или др. У виду имамо могућност да је -ица у ЛИ подразумевало својеврсно „дуљење“ значења основинске јединице (уп. персоналне апелативе типа *сјавалица*),⁴⁹ а -ија (-иј-, -ој- и сл.) својеврсно „збирање“, те је, у складу с тиме, *Милица* могло значити *‘/особа коју ће красити/ изразито велика („издужена“) милина или милост’, *Милија* *‘/особа у којој ће бити/ „сабрана“ милост’, *Милојица* *‘/особа коју ће красити/ сабрана (-ој-) + „издужена“ (-ица) милост’, док је -ика у *Милика* (мушко ЛИ) и *Милуника* (женско ЛИ) могло сугерисати ‘милост’ као доминатно (/ „издужено“) својство субјекта ЛИ (уп. *чемерика* : ‘чемер’).

6.1.3. Ако се термин „експресивна супстантивизација“ тако тумачи, као усмереност суфикса на основинску семантичку јединицу (а не на предмет именовања, с функцијом категоризације предмета као предмета, в. Радић 2014), онда би се управо таква функција могла претпоставити за већину суфикса у

⁴⁸ Поред ЛИ која се разликују по акценту (*Милија* као м. ЛИ, *Фоча* : *Милија* као ж. ЛИ, *Копаник*), бележе се и у свему иста мушка и женска („мушко-женска“) ЛИ, што може бити последица мешања у нијансама различитих домаћих именослова (нпр. *Добрица* је код Срба у околине Фоче женско, а у околини Трстеника мушко ЛИ; уп. *Добрица* – по Вуку м., а по РСАНУ м. и ж. ЛИ; или *Милија* – по Вуку и по РСАНУ м. и ж. ЛИ), или преузимањем страних ЛИ (уп. код Срба ново *Вања*, м. и ж. ЛИ).

⁴⁹ Кад се примењују на лице, такви апелативи увек подразумевају ‘лице које много пије / спава / прича и сл.’ (в. т. 5.3).

ретких простих ЛИ – *Вук, Паун, Голуб*), постоји и мноштво ЛИ чија се номинална форма завршава вокалом *a* (*Милица, Милојица, Малиша, Никола*) као типичним обележјем именица и именских облика ж.р., односно, вокалом *o* / *e* (*Радмило, Радмиле, Миљко, Миленко, Милоје*) као обележјем именица и именских облика с.р. За разлику од мушких ЛИ на *a*, која су у свему једнака именицама ж.р., ЛИ на *o* и *e* имају само номинална (не и парадигматска) обележја именица с.р. (*небо, море, деиће*): носећи неутруму недоступну персоналну одређеност, она имају „активни“ тип акузатива (уп. Н *Мило* / *Миле* // *Миле* : А *Мила* // *Милеица*, у односу на Н=А у *село, њоље* – подврста I врсте, и *деиће, име* – II врста).

6.2.3. Чињеница да наспрам униформно обликованих женских ЛИ стоје мушка ЛИ разнородних формалних карактеристика, говори да подела ЛИ на мушка и женска засигурно не почива само на роду ЛИ као речи. Иако унеколико зависне од дијалекта, варијације основних форми мушких ЛИ (нпр. *Радмил* / *Радмило* / *Радмиле*) и хипокористика (/ ЛИ хипокористичког порекла: *Мило, Миле, Миле, Мила*) указују на то да су мушка ЛИ у савременом српском језику неосетљива на разлику између чланова рода као граматичке категорије, те и да род у ЛИ функционише по нарочитим принципима.

6.3. Као несумњиви формални маркери разлике ‘мушко’ – ‘женско’ у ЛИ стоји само суфиксни однос *-ко* : *-ка* (*Милко* – *Милка*), морфемски однос *-ø* : *-а* (*Милан* – *Милана*) и морфемско-суфиксални *-ø* : *-ка* (*Милан* – *Миланка*). Односи у савременим ЛИ указују на могућност да је разлика ‘мушко’ – ‘женско’ у двотематским ЛИ примарно назначавана као граматички однос (*Миомил-ø* – *Миомил-а, Брајџомил* – *Брајџомила, Миодраг* – *Миодрага, Драгомил* – *Драгомила, Радмил* – *Радмила, Славомил* – *Славомила* итд.), а у једнотематским као творбени однос (*Мил-ко* – *Мил-ка, Миленко* – *Миленка, Милинко* – *Милинка, Милунко* – *Милунка, Милојко* – *Милојка, Милованко* – *Милованка*). До комбинованог односа (творбена и граматичка морфема) могло је доћи под утицајем семантички непрозирних хришћанских ЛИ (уп. *Јован* – *Јованка, Јован* – *Јована*), чије је присуство могло погодовати и упливу хипокористика у сферу ЛИ и губљењу свести о смислу разлике између ЛИ и хипокористика.

Све би то, међутим, морало тећи друкчије да су формални маркери разлике ‘мушко’ – ‘женско’ у ЛИ били неопходни. Та унапред дата и самознањем одређена разлика учитава се у ЛИ при сваком новом чину именовања, тј. обелодањује се као семантички податак о полу субјекта именовања. Иако свако ЛИ (и свака именица) у српском језику мора бити уобличено као именица м.р., ж.р. или с.р., и за наша ЛИ би се могло рећи да их с речима „он“ или „она“ не повезује сам граматички род, већ однос који делује као „невидљива »разводна табла« структурних веза“ (в. т. 4.1.) и налаже да конгруентна реч има облик м.р. или ж.р. (*наш* Милојица, *наша* Милица). Однос пола и рода у ЛИ заиста говори да „облик“ речи (облик као целовита изражајна форма) којима се упућује на особе „s ciljem njihova imenovanja, nije primarno gramatički oblik, nego semantički“ (Peti 1999: 97–98), при чему је и „семантика“ одређених чланова рода подложна тумачењу.

Преостаје нам, најзад, да образложимо увид у могућност да су наша ЛИ као речи творена и уобличавана под дејством лексичко-семантичке структуре *жена* | *човек* – *ЧОВЕК*, односно, да се дистрибуција обележја рода код ЛИ може протумачити као одраз уклапања трочланог граматичког рода у поларизовану (двочлану) разлику 'женско' – 'мушко'.

III-2.3. СТРУКТУРА *ЖЕНА* | *ЧОВЕК* – *ЧОВЕК* И ЛОГИКА РОДА ЛИ

7.0. Кренућемо од трочлане лексичке, што је истовремено и трочлана логичко-семантичка (силогистичка, в. т. 2.1, 4.5.2) структура *жена* | *човек* – *дејте*, која с формалне и вредносно-функционалне стране одражава однос чланова граматичког рода (f | $m - n$). Структура се заснива на разлици 'зрело' ('жена' и 'човек') – 'незрело' ('дете'), установљеној као однос сема 'полно зрело' | 'полно незрело' – 'пол' (ПОЗИТИВНО | НЕГАТИВНО – НЕУТРАЛНО). Ово 'полно зрело' подразумева дејство комплементарног односа "мушко – женско", тј. семантичку структуру 'мушко' | 'женско' – 'пол', која се може разумети као костур лексичко-семантичких структура типа *жена* | *човек* – *ЧОВЕК*. Организациони основ свих таквих структура је сема 'пол' (уп. *кошуџа* | *јелен* – *ЈЕЛЕН*, *вучица* | *вук* – *ВУК*, али и *ован* | *овца* – *ОВЦА*, *џајџак* | *џајџка* – *ПАТКА*), што значи да се *ЧОВЕК* у позицији неутрално узима првенствено као 'биолошко биће', те и подразумева неразложен 'пол' ('мушко или женско', в. т. 4.3). Посматрано с аспекта семантичке одређености и лексичке (/ обличке) обележености семе 'женско', структура *жена* | *човек* – *ЧОВЕК* је поред односа ОДРЕЂЕНО | НЕОДРЕЂЕНО – НЕУТРАЛНО, сводива и на однос ОБЕЛЕЖЕНО | НЕОБЕЛЕЖЕНО – НЕУТРАЛНО.⁵³

⁵³ У науци се однос „elemenata značenja“ речи »жена« и »човек« тумачи на двојак начин. (1) Једни налазе да „јединице »човек« (shvačeno као »muškarac«) i »жена« sačinjavaju značenjsku kategoriju »ljudsko biće«, где је елементат »жена« обележен а „elemenat »човек« neobeleženi zato što postoji jedan označitelj, reč *čovek*, koji u određenim slučajevima označava pojam »човек« (shvačeno као »muškarac«), а u nekim drugim slučajevima kategoriju »ljudsko biće«“ (Dikro-Todorov 1987: 198, спац. J.P.). (2) Исти аутори (1987: 199–200) упућују на увид који умногоме одговара горе разложеном односу словенских појмова »жена« и »човек« (уп. „ako gledište da reč *čovek* ponekad označava јединицу »muškarac« а ponekad kategoriju »ljudsko biće« zamenimo gledištem da postoji samo једна јединица која одговара свим значењима речи »човек«, мораћемо рећи да је у њу укључена i јединица »жена«. U том случају, izlazi да се две јединице делимично poklapaju (odnos participacije), što се kosi са logičkim појмом neprotivurečnosti“, Dikro-Todorov 1987: 200). Брендал и Јелмслев су то тумачење извели на основу „принципа партиципације“ (в. фус. 62), с уверењем да је „логика језика“ различита од „логике логичара“. Назире се могућност да су „глосематичари“ имали рационалан увид (или бар јасно разазнат осећај) у то да „kategoriju »ljudsko biće«“ не граде „јединице »човек« (shvačeno као »muškarac«) i »жена«, већ обрнуто: та унапред дата категорија (K^a "људско /биће/", в. т. 2.0), рационализована као идеја 'људско биће' (биће из рода *ЉУДИ* узето као јединка) и везана за појам »човек«, чини основ свих појмова подведених под појам »човек« и категорију "људско /биће/", укључујући, наравно, и »жена«. У старогрчком *ἄνθρωπος* покрива антрополошку сферу значења »(одрасло) људско биће«, а у зависности од тога да ли се употребљава с „мушким“ или „женским“ чланом означава човека или жену: *ὁ ἄνθρωπος* 'човек', *ἡ ἄνθρωπος* 'жена'. Тај однос указује на могућност да су трочлане логичке структуре типа *жена* | *човек* – *ЧОВЕК* у старогрчком – језику који има члан и разликује род, биле саме по себи „видљиве“ (*ἡ ἄνθρωπος* | *ὁ ἄνθρωπος* – *ἌΝΘΡΩΠΟΣ*), те и саморазумљиве.

аутоматски прима вредност ‘зрело људско биће мушког пола’, што се онајпре може објаснити дејством унапред датог односа “женско – мушко” (в. т. 4.1), а тек потом и дејством поларизоване разлике ‘мушко’ – ‘женско’ (в. т. 4.5.1). Јер, само се дејством тог односа може разумети принцип који налаже да појам врсте (и рода) деградира до те мере да постане знак одређене поткласе у класи ‘мушко’, и то оне која као одраз у огледалу са ‘жена’ покрива најдужи период људског живота (‘мушкарац од времена кад стаса у „човека“, престане бити младић, ожени се, до старости’).

Ту је припадност класи ‘женско’ формално (лексички) обележена и семантички одређена (*жена* увек подразумева ‘женско’), док је припадност класи ‘мушко’ условљена синтактичким односом (*човек* је ‘људско/живо/биће’, а тек условно и ‘мушко’). То значи да је у структури *жена* | *човек* – *ЧОВЕК* класа ‘женско’ лексички обележена и семантички одређена (*женско* је етимолошки везано за ‘жена’, *жена* је по дефиницији ‘женско’), док је класа ‘мушко’ лексички необележена и семантички неодређена. Управо те разлике чине брану да се упарено ‘жена’ и ‘човек’ тумаче као јединице истог вредносног ранга, те и као позиционо слободни опозити,⁵⁶ што је, истовремено, основ координације појмова, те и услов системске организације језика.

7.3. Такви односи и та „брана“ не могу деловати у ЛИ, јер је свако ЛИ морало бити саграђено (/ одабира се) као име за одређено лице, које се у тренутку именовања посматра као по себи јединствена јединка у класи ‘мушко’ или ‘женско’.⁵⁷ Ту ни сама разлика ‘женско’ – ‘мушко’ не делује као унапред дат (или органски задат, в. фус. 27) однос (“женско – мушко”, в. т. 4.1), већ као опажању доступна (/ физички испољена, опажена и идејно освешћена) разлика која налаже прикључење новог члана друштвене заједнице класи ‘мушко’, или ‘женско’. Ту се као подједнако одређене и независне узимају и саме класе, и лични идентитети у оквиру тих друштвених „класа“ заснованих на биолошкој разлици (уп. колективне именице *мушкиње* и *женскиње* у српским народним говорима).

Јасно је, дакле, да се индентитет људских јединки установљава у класама ‘женско’ и ‘мушко’ које се узимају као друштвене класе, што говори да ту сема ‘пол’ не делује као однос ‘женско – мушко’, већ као разлика ‘женско’ – ‘мушко’. Ту стога не може деловати ни семантички однос одређено | неодређено, док могућност дејства формалног односа обележено | необележено није искључена. Наиме, неутрализација семантичке разлике одређено | неодређено може условити да на место лексичкосемантичких опозита *жена* | *човек* стану чисто

⁵⁶ Позициона слобода и равноправност именица *човек* и *жена* могућа је само у случају кад се узму као корелативи (‘муж’ и ‘жена’), што подразумева да се ту и сема ‘пол’ узима као комплементаран однос (‘мушко – женско’).

⁵⁷ Уп. запажање да властита „имена не посједују лексичко значење нити имају потребу за актуализацијом (помоћу члана или другим лексиčким или граматичким средствима)“, јер су она „сма довољно одређена“ (Grevisse in Kleiber /1981/, према Vodanović 2005: 231).

семантички опозити ‘женско’ || ‘мушко’,⁵⁸ односно, да наспрам структуре *жена* || *човек* – *ЧОВЕК* стане структура ‘женско’ || ‘мушко’ – *ЧОВЕК* (/ "једно по себи"),⁵⁹ у којој учествују две поларизоване семе спремне да се, по одређеном владајућем принципу, уклопе у одређене изражајне форме.

Управо је однос те две структуре могао налагати да женска ЛИ као номиналне форме стваране да именују јединке из формално (лексички) маркиране класе ‘женско’ буду обликована као именица ж.р. *a*-парадигме (модел именице *жена*),⁶⁰ те и да буду формално одређена, а да ЛИ јединки из класе ‘мушко’ буду формално неодређена, тј. да у обликовању мушких ЛИ учествују сви маркери именског рода (-*ø*, -*a*, -*o/-e*). Док је положај поларизованих семантичких јединица ‘женско’ || ‘мушко’ опредељивао формалне односе (род) мушких и женских ЛИ, лексичко-семантичка јединица у позицији НЕУТРАЛНО (*ЧОВЕК*) је могла носити њихов творбени модел, тј. налагати да ЛИ буду образована по моделу сложенице **čelověkь*.⁶¹

7.4. Род ЛИ могао је, међутим, бити предодређен и самим односом чланова рода као граматичке именске категорије (в. т. 5.4), у ком би се случају ЛИ могла узети као уверљив показатељ да се однос *f* || *m* – *n* не тиче ни пола ни било које друге разлике у реалном свету, већ тумачењу подложне разлике одређено || неодређено – НЕУТРАЛНО (в. т. 5.0, 5.4). Како су ЛИ интенционално стварана ради именовања јединки у два унапред дефинисаним класама (‘женско’ и ‘мушко’), а свака номинална форма у језицима словенског типа подразумева дефинисан род, нужно је да се у примени на поларизовану разлику, тј. у процесу уклапања трочланог граматичког односа у двочлану семантичку разлику, сви чланови рода уклопе у однос ФОРМАЛНО ОДРЕЂЕНО || ФОРМАЛНО НЕОДРЕЂЕНО – *ø*. Наиме, ако се род у женским и мушким ЛИ упореди с односима на којима почивају структуре *жена* ||

⁵⁸ То што семантички склоп личног имена пројектује судбину „човека“ или жене није у супротности с чињеницом да се идентитет јединке установљава у класи ‘женско’ или ‘мушко’ и да се ЛИ најева детету. Особни идентитет за нас подразумева читав животни век, а не овај или онај животни циклус (о стању у нама несродним културама в. Касирер 1998: 102).

⁵⁹ Ова структура јаснијим чини смисао Аристотеловог увида да „*to celo*“ као лице („*meso i kosti iz kojih je ovaj ili onaj*“) чини „*ono poslednje nedeljivo*“ и да „*Kalija je odredba zajedno sa tvarju*“ (в. т. 4.2.1). Наиме, та структура показује да ту ‘мушко’ и ‘женско’ улазе као прикривени класери, без могућности да одреде твар (уп. *човек* као одредба ‘људског бића’ по врсти), и да се ЛИ дају као „одредба заједно с тварју“. Илустрације ради, „твар“ можемо открити на основу гласа (уп. *Чује се неко мушко*), при чему остајемо без икаквог знања о ОСОБИ која је тај глас произвела.

⁶⁰ У науци се сматра да је ис. **g^henā*, што је с гледишта творбе атематска именица, била полазиште развоја *a*-основа као маркера женског рода у праиндоевропском (в. нпр. Rix 1976: 161–162).

⁶¹ Могућ је, наравно, и обрнут сценариј – да је псл. **čelověkь* саграђено по моделу ЛИ. Наиме, уколико се дозволи могућности да су ЛИ старија од сложенице **čelověkь*, замислимо је стање језика у коме би снага категоријалне разлике "људско /биће/" I "/све/ не-људско", потпомогнута веровањем у магјску моћ речи, налагала да ЛИ као речи буду и по структурном склопу различита од осталих „имена“ (в. фус. 12; за сличне потврде у појединим културама в. Касирер 1998: 100–103).

човек – *дејте, она* || *он – оно, ња* || *њај – њо* и сл., те и $f || m - n$, показаће се присуство основног односа партиципације који је на основу „а priori utvrđenog гаћина“ предвидео Виго Брендал (в. т. 4.5.2):⁶² (а) ‘мушко’ и ‘женско’ су два „проста“ поларизована члана који се међусобно искључују; (б) женска ЛИ (формално одређена класа) искључу м.р., мушка ЛИ (формално неодређена класа) поред м.р. укључују ж.р.; (ц) неутрум као члан без скупине која би стајала у његовој надлежности (с.р., одговара му неразложена сема ‘пол’), лако улази у мушка ЛИ, уз могућност уплива у женска (уп. женске хипокористике *Јеле, Јоле, Доке*).⁶³

7.5. Дакле, наспрам доминације м.р. у персоналним апелативима (в. т. 5.1), која ствара привид доминације мушког субјекта у језичкој свести, стоји стварна доминација ж.р. у ЛИ (тог рода су сва женска и многа мушка ЛИ), при чему формално обележена женска ЛИ чине да ту ‘женско’ (не и ‘мушко’) буде одређено и у ЛИ „видљиво“, али не као женско тело (за шта се данас фактички залажу феминисти), већ као персонално (по ЛИ) одређена особа, тј. ЧОВЕК као друштвено биће из класе ‘женско’. Чињеница да ни у српском језику сам род није довољан знак разлике између женских и мушких ЛИ (уп. *Милица, Марија; Милојица, Никола*), говори да се у том сегменту српска ЛИ не разликују битно од ЛИ у енглеском као језику који не познаје именички род (в. т. 4.1).

IV. ИНДИВИДУАЛИЗАЦИЈА, ПОЛАРИЗАЦИЈА И СИСТЕМСКА ОРГАНИЗАЦИЈА.

IV-1. Индивидуализација и организација

8.0. Напред разложени нивои категоризације, који се одвијају под дејством чисте логике, обавезују људске заједнице да сваком новом члану колектива

⁶² Најопсежнија категорија коју Брендал предвиђа обухвата: „(a) dva polarizovana člana, član B¹ (pozitivan pol) i član B² (negativan pol), koji se isključuju [...]; (b) jedan NEUTRALAN član, A, koji označava odsustvo oba svojstva, to jest to da kategorija nije primenjena [...]; (c) jedan složen član [C], koji obuhvata i B¹ i B², i koji označava samo to da je kategorija primenjena [...], (d) dva ujedno složena i polarizovana člana, D¹ i D², koji su ekvivalentni članu C“ (према Dikro–Todorov 1987: 200). Ту се, у ствари, предвиђају међусобни односи три „проста“ члана (B¹B²–A), чему у потпуности одговара однос ‘женско’ | ‘мушко’ – ‘пол’, и односи три „сложена“ члана (D¹D²–C), у које су, у извесном смислу, уклопиви и односи рода у ЛИ, која се, у поређењу са семама ‘женско’ и ‘мушко’, могу посматрати као сложени знаци.

⁶³ Исход уклапања трочланог рода у двочлану разлику ‘женско’ – ‘мушко’ у ЛИ упоредив је с исходима замене примарно трочланих деиктичких структура типа *ово* | *оно* – *то* (одређено као непосредно доступно | неодређено као посредно доступно – неутрално, о томе у Радић 2013а: 21) двочланим (нпр. *етот* – *тот* у руском), до које је могло доћи услед функционалне специјализације једног члана (језици са „чланом“) или услед губљења осећаја за разлику између чланова у позицији одређено | неодређено, или неодређено – неутрално. То је условљавало прерасподелу показног поља на два члана, која је по правилу асиметрична: један члан (обично онај с првобитне позиције неодређено) покрива већину показног поља, неретко залазећи и у поље надлежности „одређеног“ члана (в. Клајн 1985: 116–117).

већ је зависна од друштва и самих лица као социјалних бића.⁶⁹ Управо се тога могло тицати Сосирово запажање (2004: 101) да „jedino geografske seme i lična imena čine izuzetak” од правила о сталној променљивости и колебљивости „идејне стране знака”, тј. да су једино с њима повезане идеје које се могу сматрати стварно непроменљивим и неколебљивим. Контекст у коме стоји та неразрађена теза указује на увид да „географске семе и лична имена“ од променљивости „идејне стране“ знака штите управо њихови субјекти (именовани ентитети), који их сами организују и тиме држе у својеврсној изолацији, тј. не дозвољавају им да ступају ни у међусобне односе ни у односе с речима или семама из других димензија. Код њих је, наиме, све у власти именованих ентитета – лица или „места“ као субјеката индивидуалних појмова. Битне разлике између лица и „места“ у простору говоре да теза о непроменљивости и неколебљивости „идејне стране знака“ понајвише важи за топониме као „имена“ оног што је по себи непроменљиво и неколебљиво,⁷⁰ док су властита имена лица као изразито динамичних ентитета тек условно неколебљива – само ако се узимају као чиниоци именована. Наиме, док вредност топонима почива на стабилним односима именованих ентитета у простору, који је сам по себи дуговечан, статичан и независан од индивидуалне језичке свести, организацију ЛИ и вредност појмова лица у свакој индивидуалној свести држе динамичне друштвене мреже, у којима је и положај лица као динамичних бића променљив и колебљив. Топоними, стога, и не постоје одвојено од својих „субјеката“, док се ЛИ као поларизоване скупине речи меморишу на два начина – независно од лица, као јединице које држи структура ‘женско’ || ‘мушко’ – ЧОВЕК (ЛИ као чиниоци именована), и у функционалној вези с лицима.

8.2. Све то говори да је „колебљивост идејне стране“ својствена знаковима који нису функционално везани за одређен реални или иреални ентитет као његово властито име, што подразумева одвојеност знака од реалности, а тиме и могућност да се вредности самих знакова граде у међусобним односима „апосема“ као звуковних и „сема“ као чисто духовних чинилаца знака (в. Sosir 2004: 100–102).⁷¹ Одвојеност је, дакле, услов да знакови ступају у међусобне односе и крећу се по различитим логичким нивоима, где у односима с јединицама истих и различитих категоријално-семантичких карактеристика задобијају различите вредности и смислове (уп. фус. 37). Све је то недоступно

⁶⁹ Стога је и могућа тврдња да је свака властита именица (и свако ЛИ) функционално везана за један ентитет као свој субјекат, што „није у suprotnosti s činjenicom da se određena imenica na širem prostoru može upotrebljavati za više entiteta u okviru iste vrste objekta imenovanja, tj. u jednakom onomastičkom značenju, odnosno funkciji“ (Šivic-Dular 1998: 287).

⁷⁰ Организација топонимије и функционална вредност сваког топонима као знака не зависи од структуре топонима као речи, већ од поретка географских објеката као субјеката појма, првенствено од положаја и односа координације именованих „места“ и коридора у оквиру одређене веће или мање географске целине.

⁷¹ Уп. „Aposema je glasovna košuljica seme. A ne košuljica značenja. Sema ne postoji samo na osnovu svog glasovnog oblika i značenja, već na osnovu korelacije sa drugim semama“ (Sosir 2004: 101).

ЛИ као знацима чврсто везаним за одређен субјекат, али и ЛИ као деловима именована чија стабилност свакако почива на структури ‘женско’ || ‘мушко’ – ЧОВЕК (/ ЛИЦЕ) и разлици ФОРМАЛНО ОДРЕЂЕНО ЛИ (‘женско’) || ФОРМАЛНО НЕОДРЕЂЕНО ЛИ (‘мушко’).

IV-2. ПОЛАРИЗАЦИЈА И ОРГАНИЗАЦИЈА

9.0. Ако језик (фр. *langage*) чине системи међусобно испреплетаних категоријалних и симболичких вредности, које се граде и одржавају у међусобним односима и односима координације, онда је јасно да разлику ‘мушко’ – ‘женско’ сваки језик мора примарно носити као унапред дат однос коме није неопходан никакав језички израз. Да би сам тај однос био изражен у језику, услов је, изгледа, био да се та разлика помеша с неким другим разликама које језик поставља (с неком семантичко-симболичком или и граматичком разликом, в. т. 4.5.1–4.5.2), те и да се поларизовани однос уклопи у привативну опозицију, у којој само један члан (интензивни или ОБЕЛЕЖЕНИ) поседује дистинктивна обележја (в. Dikro-Todorov 1987: 196). То уклапање подразумева, међутим, и кретање по логичким нивоима, те и нужност се на највишем логичком нивоу (ниво „општег“ као не-референцијалног / не-персоналног или персонално неодређеног) разлика ‘мушко’ – ‘женско’ занемари или сведе на однос ‘мушко – женско’ (= ‘мушко или женско’ = ‘пол’).

9.1. У лингвистици се од Сосира наовамо провлаче ставови да језиком доминирају двочлани опозити засновани на односу позитивно || НЕГАТИВНО, ИНТЕНЗИВНО || ЕКСТЕНЗИВНО, ОБЕЛЕЖЕНО || НЕОБЕЛЕЖЕНО или сл. (в. Dikro-Todorov 1987: 195–200) и да то двојство чини основни и довољан услов системске организације језика. Тим се виђењима уверљиво супротстављају ЛИ, којима на полу заснована разлика не омогућава никакав вид координације, те ни организацију системског типа. То условљава да ЛИ и настају и опстају као засебне, у језички систем неуклопљене скупине речи, и говори да саме бинарности не могу бити основ организације системског (структурног) типа, те да ни сам језик као систем не може почивати само на бинарним односима. По свему судећи, језик је могућ захваљујући томе што је као систем, од основе (в. т. 2.1, 2.2) преко свих својих подсистема, глобалних и парцијалних, организован по моделу трочланих структура сводивих на однос одређено || НЕОДРЕЂЕНО – НЕУТРАЛНО. Примера ради, такав је род као системски умрежена разлика (*f* || *m* – *n*), тако су умрежене категорије (*ко* || *шћа* – *који...*, *ко* || *шћа* – *шћо*) и њима подређени деиктици (*ово* || *оно* – *јо*) (в. табеларни преглед у Радић 2013а: 21), такав је однос у компарацији (‘позитив’ || ‘компаратив’ – ‘суперлатив’), такав је категоријално-семантички однос *човек* || *људи* – *ко*, лексичко-семантички *жена* || *човек* – *дејте*, *жена* || *човек* – *ЧОВЕК*, граматичко-семантички *учишћељица* || *учишћељ* – *УЧИТЕЉ* ИТД.

9.1.1. Указујући на универзалност „закона броја три“, Успенски објашњава да сваки феномен, „ма каквих размјера био и у ма каквом свијету се

manifestirao, molekularni ili kozmički, uvijek je rezultat kombinacija ili susreta tri različite ili suprotne sile“; „Prisustvo tri sile je neophodno, jer samo pomoću treće sile prve dvije mogu biti u stanju da u ovom ili onom području stvore ono što može biti nazvano pojavom“ (Uspenski 2007). Он наводи да „учење о три силе“ чини „korijen svih drevnih sistema“ (прва се назива „aktivnom ili pozitivnom; друга – pasivnom ili negativnom; трећа – neutralizirajućom“), док је наша савремена мисао способна да схвати неопходност дејства две силе (нпр. „pozitivan i negativan magnetizam, pozitivan i negativan elektricitet, muške i ženske stanice“). Узрок томе је што ми у „fenomenalnom svijetu vidimo subjektivno, u pojavama vidimo djelovanje samo jedne ili dviju sila. Kada bismo u svakoj pojavi mogli pronaći djelovanje tri sile, vidjeli bismo svijet onakvim kakav on jeste, tj. stvari po sebi“. Успенски притом упозорава (2007) да „ovdje treba imati na umu da pojava koja izgleda jednostavna može, u stvari, biti vrlo složena, tj. može biti rezultat vrlo složene kombinacije trijada“.

Осврћући се на смисао самих термина, Успенски објашњава (2007) да су те силе у стварности подједнако активне, а да се „tek u точки svog susreta показују као активна, пасивна и неутрална, тј., само у односу једна према другој“. Кад је реч о језику и мишљењу, посебно је занимљиво објашњење да се „treća sila“ некад открива „u точки dodira sila“ а некад „u posredničkoj funkciji ili rezultatu“, што умногоме подсећа на Аристотелово учење о силогизму (в. т. 2.1) и објашњење да у првом („савршеном“) и другом силогистичком облику „трећа“ или „средња“ одредба претходи опозитима („прва одредба“ = „негативна сила“, „задња одредба“ = „позитивна сила“), а у трећем следи иза њих, тј. долази као последица „додира сила“ (уп. *мало* | *велико* – *ВЕЛИЧИНА*). У објашњењу односа између силогизма и појмова Успенски износи уверење (1990) да је без појмова „nemoguće izvesti silogizam“ (што, свакако, важи за силогизам у логици, в. фус. 53), док се из објашњења те условљености јасно ишчитава закључак да се извођење појма заснива на силогизму (уп. „Mentalna strana razumijevanja rada poluge [= појам »полуга«] sastoji se u sklapanju точног silogizma“, Uspenski 1990).

9.2. О изостанку системске организације ЛИ, те и о њиховој својеврсној издвојености из језичког система, уверљиво сведочи то што су током новог века, с прихватањем и укоренивањем монотеистичких религија, многи народи напустили целину својих традиционалних именослова и заменили их ЛИ створеним у туђим језицима и културама, а да се те промене ни у чему нису одразиле на језик као систем. Примера ради, потпуна промена именослова десила се код исламизираних говорника српског језика (део дотадашњих Срба с простора Рашке, Црне Горе, Херцеговине, Босне), чиме је њихов говор остао нетакнут – на системском се плану ни у чему не разликује од говора Срба с којима су делили и деле исте дијалекте. И сами Срби су у свој традиционални (изворно словенски) именослов већ били укључили и хришћанска ЛИ, у чему им није сметало непознавање њихових изворних значења. Све то долази као последица чињенице да су значења ЛИ као речи за нас, у суштини, небитна, јер ЛИ значи као име, израз идентитета ове или оне особе, а не као оваква или

онаква (по пореклу домаћа или страна) реч. То у потпуности важи за савременог човека, који при одабиру ЛИ потпуно искључује семантички критериј, водећи рачуна о звучању ЛИ и владајућој моди, особама које га носе или су га кроз историју носиле и сл. Једино што остаје трајно, јесте подела ЛИ на мушка и женска и устаљен распоред чланова рода.

Чињеница да се ЛИ доследно деле на мушка и женска говори да је идентитет човека као јединке (лице и личност) немогућ без невидљивог нам дејства „сила“ ‘женско’ и ‘мушко’, али и да би „идентитет“ човека као људског и биолошког бића (биће одређено по роду и врсти) био немогућ без сузбијања тих сила, односно, да би језик као систем општих вредности био немогућ ако би дејство тих сила било непрестано.

Литература

- Белић, Александар. О језичкој природи и језичком развоју. Лингвистичка испитивања [књ. I, 1941]. *Изабрана дела Александра Белића, том I*. Београд 1998: 13–392.
- Бошковић, Радослав. Развој суфикса у јужнословенској језичкој заједници (1936). *Одабрани чланци и расправе*. Титоград: ЦАНУ 1978, 45–175.
- Букумирић, Милета. *Ономастика централног Косова*. Београд: САНУ, 2015.
- Вук – Вук Караџић. *Српски рјечник* (1852). Београд: Нолит, 1975.
- Грковић, Милица. *Речник личних имена код Срба*. Београд: Вук Караџић, 1977.
- ЕРСЈ – *Етимолошки речник српског језика* (ур. Александар Лома), св. 2. Београд: САНУ – Институт за српски језик САНУ, 2006.
- ЭССЯ – *Этимологический словарь славянских языков* (ред. О. Н. Трубачев) 1–. Москва: Наука, 1974–.
- Ивић, Милка. Како српске језичке датости егземплификују собом појмовну категорију „биолошког времена“. *Српски језик у светлу савремених лингвистичких теорија*. Београд: Одељење језика и књижевности САНУ, 2008, 173–175.
- Касирер, Ернест. *Језик и мит. Прилог истраживању проблема имена богова*. Нови Сад – Сремски Карловци: Издавачка књижевница Зорана Стојановића, 1998.
- Лома, Александар. Прасл. **možь*. *Studia etymologica Brunensia* 3 (2006): 195–199.
- Майтинская, К. Е., *Местоименя в языках разных систем*. Москва 1969 (2009).
- Радић, Јованка. О следу заменичких јединица у онтогенези. *Књижевности за децу и омладину – Наука и настава*. Јагодина: Факултет педагошких наука, 2012, 57–66.
- Радић, Јованка. Логичко-граматички приступ заменичком систему – Структуре *ја/ћи* – он и он/она – оно. *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику* ЛП/2 (2009): 107–121.
- Радић, Јованка. Заменички систем – основа језика и говора (теоријско-методолошки приступ). *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику* LVI/1 (2013а): 7–24.
- Радић, Јованка. Тројство као унапред задат модел организације језика. *Српска теологија данас 2012*. Београд: Институт за теолошка истраживања Православног богословског факултета, 2013б, 631–642.
- Радић, Јованка. Доследна ‘феминизација’ и ‘афазација’. *Прилози за књижевности, језик, историју и фолклор*, LXXIX (2013в), 273–281.

- Радић, Јованка. Из методологије трагања за примарним вредностима суфикса (Категоријални приступ: од *ул-ица* до *учишљ-ица*). *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику* LVII/1 (2014): 151–181.
- Радић, Јованка. Суфикси *-ина* и *-ица* као опозити у географској терминологији и топонимији (У светлу категорије квантитета). *Ономастолошки њрилози* XXII (2015), 17–63.
- РСАНУ – *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, Српска академија наука и уметности – Институт за српски (/српскохрватски) језик САНУ, Београд 1959–.
- РСЈ – *Речник српског језика*, Матица српска, Нови Сад 2007.
- Стијовић, Светозар. О хипокористичима на *-и* у Метохијском (Пећком) Подгору. *Јужнословенски филолог* XXXVII (1981), 255–263.
- Ђорић, Божо. *Моциони суфикси у српскохрватском језику*. Београд: Филолошки факултет, 1982.
- Anal.* – Aristotel, *Analitika I–II, Kategorije, O izrazu* (превод, коментари и напомене Благојевић У. Слободан). Београд: Paideia, 125–457.
- Clark, Eve V., Herbert H. Clark. Universals, Relativity, and Language Processing. Joseph Greenberg (ed.). *Universals of Human Language* (Volume 1). California: Stanford University Press, 1978, 225–277.
- Delić, Nenad V., Štrajčić, Jovan P., Utješanović, Aleksandar S., Zorić, Vojkan M. Svest u Toitsido Ryu Aikidou. *Svest – naučni izazov 21. veka (Zbornik radova sa ECPD seminara)*. Београд: ECPD Универзитета за мир Уједињених нација, 1996, 129–134.
- Ђурић, Дубравка. *Поезија, теорија, род*. Београд: Orion art, 2009.
- Jakobson, Roman. Два аспекта језика и два типа афатичних сметњи, у: R. Jakobson – M. Hale. *Темелји језика*. Загреб: Globus, 1988, 51–76.
- Kasirer, Ernest. *Filozofija simboličkih oblika. Prvi deo – jezik*. Novi Sad: Dnevnik, 1985.
- Kat.* – Aristotel. *Kategorije*, в. *Anal.*: 5–74.
- Klajn, Ivan. *O funkciji i prirodi zamenica*. Београд: Institut za srpskohrvatski jezik. 1985
- Lakan, Žak. *Spisi* (izbor). Београд: Prosveta 1983.
- Lurija, A. R., *Osnovi neuropsihologije*. Београд: Nolit, 1983.
- Met.* – Aristotel. *Metafizika* (превод, коментари и напомене Благојевић У. Слободан). Београд: Paideia, 2007.
- Peti, Mirko. O tzv. sadržaju imena. *Folia onomastica croatica* 8 (1999): 97–122.
- Rix, Helmut. *Historische Grammatik des Griechischen*, Darmstadt 1976.
- RJA – *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Загреб: JAZU, 1880–1976.
- Skok, Petar. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Загреб: JAZU, 1971–1973.
- Sosir, Ferdinand. *Spisi iz opšte lingvistike*. Sremski Karlovci – Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 2004.
- SP – *Słownik prasłowiański*, Tom II. Wrocław: Polska akademija nauk, 1976.
- Šivic-Dular, Alenka. Lingvistička definicija vlastite imenice (na osnovi imeničkih veza u nominativu). *Folia onomastica croatica* 7 (1998): 281–293.
- Uspenski, Petar. *Predavanja iz Kozmologije* (s ruskog prevela Mirjana Grbić), Београд 2007 (<https://www.ivantic.info/Gurdjijev/Kosmologija-lat.pdf>).
- Uspenski, Petar. *Tertium organum* (s ruskog prevela Mihaela Vekarić), Загреб 1990 (https://slobadidi.files.wordpress.com/2010/12/pjotrd-uspenski-tertium_organum.pdf)
- Vigotski, L. S. *Mišljenje i govor. Problemi opšte psihologije* (Sabrana dela II). Београд: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 1996, 5–272.
- Vodanović, Barbara. Imenovanje. *Folia onomastica croatica* 15 (2006): 217–240.
- Vorf, Li Bendžamin. *Jezik, misao i stvarnost*. Београд: Beogradski izdavačko-grafički zavod, 1979.

Jovanka Radić

WHAT DO PERSONAL NAMES TELL US ABOUT
THE “MALE–FEMALE” DISTINCTION, GENDER
AND THE STRUCTURAL ORGANIZATION OF LANGUAGE?

Summary

The subject of the paper can be described as an investigation into the logical foundations of personal names (PNs) aimed at examining the relationship between natural gender and grammatical gender in Serbian PNs, the type of their structural organization, and their integration into language as a system. It is found that the specific feature of PNs has to do with the fact that they imply all predetermined (/determined through being understood in themselves) categorial dimensions: “human” is a predetermined category of being; “human beings” are comprehended as distinct “beings” (“one” in itself); the subject of a PN is predefined as ‘male’ or ‘female’. This enables (1) the intentional formation of PNs (a defined denominator and a determined act of nomination) and determines (2) the specific value of the formative and grammatical morphemes in the structure of PNs (suffixes and the grammatical gender), including (3) peculiar types of meaning and organization, depending on whether a PN is considered to be a part of the corpus of personal names (a word without a specific reference) or it serves as an identifier. As PNs serve the purpose of identification, the relationship between a PN and a person as the subject of nomination is very strong (1 : 1). In this type of denominating relation, the personal identity dominates (a PN is repeatable, whereas the personal identity is “one” and universally unique). Due to this, the organization of PNs as the expressions of personal identities depends on subjects and the social networks in which they are embedded, and not on their PNs (their meanings or interpretations read into them). It is right to say that subjects keep PNs isolated from each other, as well as from the language system.

While following in the footsteps of Whorf and relying on Aristotle, Vigotsky, De Saussure, etc. we demonstrate that language bears the distinction between “male” and “female” as a relationship between two predefined complementary classes. In the spoken language, they are variously interpreted and expressed using various types of means – symbolic (*male – female*) or non-symbolic (“he” – “she”, grammatical gender). Regardless of whether a language distinguishes the noun gender and regardless of the way it reacts to the sex, this relationship that is understood by itself dictates that the identity of a person be determined at the moment of naming and classified as ‘male’ or ‘female’, which are (in the collective linguistic consciousness) taken as two polarized classes of the same rank. The same rank of the opposites means that there is no coordination (‘female’ || ‘male’ – MAN) and that it is impossible to elevate PNs to a general level, due to which PNs, as parts of the corpus of personal names, form a distinct group in the language system. This explains the fact that entire corpora of personal names may be replaced without any consequence for the language

as a system, which indirectly reveals the organizational principles of the language as a system.

The status of PNs as the units of the corpus of personal names indicates that the organization of language does not rest on binary relations, especially not between two units of the same rank. It has to rely on three-unit structures that can be abstracted to the relationship DEFINED || UNDEFINED – NEUTRAL. The fact that PNs are consistently divided into male and female shows that the identity of a human being as an individual (person and personality) cannot exist without the touch of the “forces” of ‘female’ and ‘male’. Furthermore, it also shows that the “identity” of a MAN as a human and biological being (a being defined in terms of gender and genus) could not exist without disregarding these forces. In other words, language would be impossible if the action of these forces were incessant.

